

Gudstjänstupplevelser

EN FORSKNINGSÖVERSIKT

Caroline Klintborg

SVENSKA KYRKAN

POSTADRESS: **751 70 UPPSALA**

BESÖKSADRESS: **KLOSTERGATAN 13, UPPSALA**

TEL: **018-169500**

FAX: **018-169640**

WEB: **WWW.SVENSKAKYRKAN.SE**

ARTIKELNUMMER: **SK22140**

ORIGINAL: **NEW NORMAL**

FÖRFATTARE: **CAROLINE KLINTBORG, 2022**

OMSLAGSBILD: **JOHANNES FRANDBSEN/IKON**

Sammanfattning

Syftet med den här forskningsöversikten är att bidra till en ökad förståelse och kunskap om människors positiva gudstjänstupplevelser: Vilka faktorer är viktiga för människors positiva gudstjänstupplevelser? Vad framträder vara av betydelse för människors upplevda delaktighet?

Forskningsöversikten bygger på en systematisk litteraturgenomgång där underlaget utgörs av studier genomförda framför allt från år 2000 och framåt. Studierna visar betydelsen av att vara i dialog med de människor som kyrkan vill välkomna till gudstjänst – med barnen, konfirmanderna och körsångarna. Kyrkans representanter måste fortsatt tala med och inte om människor.

Sammanfattningsvis framträder några faktorer vara av särskild betydelse för en positiv gudstjänstupplevelse:

- att deltagarna känner sig trygga och sedda
- att det ges plats för öppna liturgiska moment i gudstjänsten
- att deltagarna får plats som individer i en samtidigt kollektiv gemenskap.

För att möjliggöra en positiv gudstjänstupplevelse för människor visar materialet också betydelsen av: att kyrkans representanter själva vill delta i den gudstjänst som kyrkan inbjuder till, att människor får vara delaktiga samt att kyrkan har ett generationsöverskridande tilltal. Underlaget visar också på ett fortsatt behov av empiriska studier som synliggör människors erfarenheter av gudstjänst samt ritens plats och betydelse i en tid av religiös förändring.

Caroline Klintborg

Innehållsförteckning

| | |
|---|-----------|
| 1. Inledning | 5 |
| 1.1 Disposition | 5 |
| 2. Metod | 6 |
| 2.1 Var har jag sökt? | 6 |
| 2.2 Hur har jag sökt? | 6 |
| 2.3 Redovisning | 7 |
| 3. Resultat | 8 |
| 3.1 Gudstjänst och liturgi | 8 |
| 3.1.1 Gudstjänst under förändring | 8 |
| 3.1.2 Gudstjänstens (icke)betydelse för kyrkans medlemmar | 10 |
| 3.1.3 Gudstjänstens betydelse för församlingsväxt | 12 |
| 3.1.4 Gudstjänstgemenskap i folkkyrkan | 14 |
| 3.1.5 Gudstjänstens kärnvärden | 15 |
| 3.1.6 Människan i liturgin | 17 |
| 3.2.1 Barns röster om gudstjänst | 20 |
| 3.2.2 Barnens plats i kyrkans liturgi | 21 |
| 3.2.3 Gudstjänst som del av unga människors bricolage | 23 |
| 3.2.4 Gudstjänstens betydelse för ungdomars möte med kyrkans församlingsliv | 24 |
| 3.2.5 Gudstjänstens betydelse för konfirmander | 24 |
| 3.3 Delaktighet | 26 |
| 3.3.1 Delaktig i vilken mening? | 26 |
| 3.3.2 Delaktighet i praktiken | 27 |
| 3.4 Jämförande material | 31 |
| 3.4.1 Profilgudstjänster: Taizegudstjänst | 31 |
| 3.4.2 Profilgudstjänster: sinnesrogudstjänst | 32 |
| 3.4.3 Salutogena gudstjänstsatsningar | 33 |
| 4. Sammanfattning | 34 |
| 4.1 Gudstjänstens (icke) betydelse | 35 |
| 4.2 En upplevelse av delaktighet | 36 |
| 4.3 Kunskap, trovärdighet och språk | 36 |
| 5. Avslutande reflektion | 37 |
| 5.1 Faktorer av betydelse | 37 |
| 5.2 Implikationer för fortsatt forskning | 38 |
| Referenser | 40 |
| Bilaga 1 | 44 |
| LIBRIS | 44 |
| DIVA | 47 |
| SwePub | 50 |

1. Inledning

Kyrkomötet beslutade 2019, i enlighet med Gudstjänstutskottets betänkande G 2019:1, att bifalla motion 2019:3 om att ”uppdra till kyrkostyrelsen att tillsätta en utredning som undersöker dels vilka faktorer som är viktiga för människors gudstjänstupplevelse, dels vilka metoder och förhållningssätt som ger framgång i gudstjänstarbetet”.¹ Ärendet bereds inom kyrkokansliet i Uppsala. Initialt konstaterades att en forskningsöversikt var rimlig att genomföra, en översikt vars resultat sedan får vägleda vidare steg i beredningen. Målet med kunskapen är, enligt kyrkostyrelsen ”att den kan bidra till att förnya och fördjupa kyrkans gudstjänstliv, både i det lokala och i det digitala rummet”.² Uppdraget gavs till undertecknad Caroline Klintborg, docent i religionspedagogik, verksam vid Stockholms universitet. Forskningsöversikten har sammanställts inom ramen för ett uppdrag som pågick under perioden augusti 2021 – januari 2022, under en sammanhållen tid av 2 månader.

Av överväganden i gudstjänstutskottets betänkande framgår att det delar motionärens önskan om ”att söka efter framgångsfaktorer snarare än att söka problem”.³ Utskottet ser därtill gärna att fokus läggs på gudstjänstdeltagarnas delaktighet samt på barn och unga.

Med denna utgångspunkt är syftet med föreliggande forskningsöversikt, att sammanställa forskning som kan bidra till en ökad förståelse och kunskap om vilka faktorer som är viktiga för människors positiva gudstjänstupplevelser.

Frågeställningarna är följande:

1. Vilka faktorer framträder som viktiga för människors positiva gudstjänstupplevelser?
2. Vad framträder vara av betydelse för människors upplevda delaktighet?

1.1 Disposition

I kapitel två presenteras den metod som tillämpats för genomgången av tidigare forskning: var har sökningarna gjorts och hur samt hur materialet redovisats.

I kapitel tre presenteras resultat av litteraturgenomgången. Studier som bedömts vara av särskilt intresse redovisas med fokus på det material som forskarna utgått ifrån, de resultat de presenterar samt den analys de gör utifrån sina respektive material.

I kapitel fyra görs en sammanfattning utifrån de frågeställningar som väglett arbetet: d.v.s. vilka faktorer som framträder vara viktiga för människors positiva gudstjänstupplevelser samt vad som framträder vara av betydelse för människors upplevda delaktighet.

I kapitel fem delas några reflektioner utifrån studiens resultat och vilka implikationer resultaten kan tänkas få för fortsatt forskning.

¹ Kyrkomötets beslut KmSkr 2019:12.

² Kyrkostyrelsen skrivelse KsSkr 2021:3.

³ Gudstjänstutskottets betänkande 2019:1, s.2.



Foto: Johannes Frandsen/ikon

2. Metod

Forskningsöversikten bygger på en systematisk litteraturgenomgång så som den beskrivs av bland andra Alan Bryman.⁴ I det följande presenterar jag var jag sökt, med vilka sökord, hur sökprotokoll och sökstrategi sett ut och hur jag redovisar resultatet av sökningen.

2.1 Var har jag sökt?

De svenska databaser jag använt är följande:

- Libris
- SwePub
- Diva

Jag har därtill och i enlighet med utskottets önskade fokus gått igenom en del litteratur som jag själv samlat genom åren kring teman barn – gudstjänst – delaktighet.

2.2 Hur har jag sökt?

Sökningarna i de databaser som presenterats ovan utfördes under hösten 2021. Jag kombinerade så kallade block, d.v.s. kortare söksträngar med hjälp av den booleska operatör⁵ AND och i förekommande fall OR. Jag har benämnt blocken X, Y, Z. Sökorden - delaktighet, gudstjänst, liturgi - valdes och kombinerades med varandra samt med orden: deltagande, erfarenhet, barn, unga, upplevelse.

I varje databas utfördes sökningar i sökfältet titel, sammanfattning, ämnesord samt nyckelord. Tanken har varit att begränsa sökresultaten till referentgranskade tidskriftsartiklar publicerade fr.o.m. år 2000 men även andra texter har presenterats när det fanns få resultat.

⁴ Bryman 2002, s.460ff. Se även Skolforskningsinstitutet 2018, Bilaga 1.

⁵ Med hjälp av den booleska operatörn anger jag hur de sökord jag valt ska kombineras. De mest användbara booleska operatörerna är AND, OR och NOT.

Block vars sökord är på svenska:

| Block | Söksträng |
|-----------------------|--|
| Delaktighet (block X) | delaktighet AND gudstjänst; delaktighet AND gudstjänst AND deltagande |
| Gudstjänst (block Y) | gudstjänst; gudstjänst AND erfarenhet; gudstjänst AND erfarenhet AND delaktighet; gudstjänst AND barn OR unga; gudstjänst AND upplevelse |
| Liturgi (block Z) | Liturgi; liturgi AND gudstjänst |

Underlaget utgörs framför allt av studier genomförda 2000 och framåt men bilagan redovisar därtill ett något större tidsspänn.⁶ Valet av referensgranskade artiklar bygger på att ett empiriskt material har bedömts vara av särskild relevans för att besvara syfte och frågeställningar. Även andra texter som kan uppfattas ge exempel på teoretiska resonemang snarare än empirisk forskning samt mer personligt skrivna texter finns också redovisade. Valet att redovisa de senare har gjorts när antalet empiriska studier varit få till antalet men också för att människors ”röster” i också mer argumenterande material, har bedömts ha relevans för att besvara syfte och frågeställningar. Genomgående redovisas vilket material som utgör underlag i respektive text och det ger därmed läsaren av denna översikt en möjlighet att avgöra texternas relevans för den egna praktiken.

Kriterier för exkludering av texter har varit att de ger exempel på historiska översikter eller hämtar exempel från andra religiösa och kristna traditioner än Svenska kyrkan.

2.3 Redovisning

De studier som står i fokus för analysen presenteras först var för sig. Studierna presenteras med några undantag endast en gång. Som exempel på undantagen kan nämnas Rubenson och Edgardhs studier vilka anger referenser också i den del av resultatet där gudstjänstens förändring över tid beskrivs. När det funnits underlag har studiernas teori, material och metod samt resultat redovisats. I sammanfattningen används därefter ett slags ”syntetiserad struktur”.⁷ Det innebär att jag kommenterar arbeten som inte självklart relaterar till varandra vare sig teoretiskt eller metodiskt. Det är i stället de innehållsliga teman som bidrar till ett samband mellan studierna. I forskningsöversiktens avslutande reflektion delar jag några personliga reflektioner avseende frågeställningarna samt de implikationer jag bedömer att resultaten har för fortsatt forskning.

⁶ Bilaga 1. I bilagan redovisas titlar endast första gången den förekommer.

⁷ Bryman 2002, s.461.



Foto: Magnus Aronson/Ikon

3. Resultat

Gudstjänsten beskrivs enligt kyrkoordningen vara kyrkolivets centrum och en dimension av församlingens grundläggande uppgift.⁸ Kunskap om Svenska kyrkans verksamhet och gudstjänster samlas varje år in av den nationella nivån. I det sammanhanget är de samordnade digitala enkäterna, de så kallade "Kyrkbussarna", av betydelse för att tillgängliggöra ett stort statistiskt material om allt från medlemsutveckling till gudstjänststatistik.⁹ I denna rapport kommer denna statistik inte att redovisas enskilt men några av de redovisade studierna ska visa sig bygga på detta material.

I det följande har jag valt att dela in presentationen i fyra avsnitt. Under rubriken "Gudstjänst och liturgi" presenteras de studier som berör mer generella frågor kring gudstjänst men också mer övergripande liturgiska frågor. Därefter lyfter jag under rubriken "Barn och unga" fram studier som undersökt barn och ungas relation till gudstjänst samt under rubriken "Delaktighet" studier där delaktighet i såväl teori som praktik står i särskilt fokus. Under rubriken "Ett jämförande material" lyfts studier av tydligt profilerade gudstjänster fram som ett i relation till söndagens gudstjänst jämförande material. När det varit möjligt presenteras de olika studiernas teoretiska val, material och metodiska arbete samt därefter studiernas resultat.

3.1 Gudstjänst och liturgi

Under denna rubrik ges först en bild av synbara förändringar avseende Svenska kyrkans gudstjänst under de senaste 150 åren. Utgångspunkten för denna genomgång tas i ett antal olika texter. Härfter presenteras studier av Per Pettersson, Fredrik Modéus, Martin Modéus, Jonas Eek samt några texter som särskilt ställt den digitala gudstjänsten i fokus.

3.1.1 GUDSTJÄNST UNDER FÖRÄNDRING

De senaste 150 åren har synbara förändringar kunnat ses avseende Svenska kyrkans gudstjänst och därtill samhällsförändringar och förändringar i det religiösa landskapet, vilka i sig varit av betydelse för enskilda människors relation till Svenska kyrkan.

⁸ Kyrkoordningen, 17 kap: Inledningen samt Andra avdelningen: Inledningen.

⁹ Svenska kyrkan 2021.

Kyrkan har som Per Pettersson beskriver det ”förändrats från att vara en statlig myndighet med formell makt över stora delar av samhället till att alltmer utvecklas till en specialiserad samhällsresurs med fokus på de religiösa funktionerna”.¹⁰

Under en period av 80 år har Svenska kyrkans gudstjänstliv reglerats genom tre handböcker: 1942 års kyrkohandbok, 1986 års kyrkohandbok samt 2017 års kyrkohandbok. Kyrkohandboken från 1986 kan beskrivas vara tydligt influerad av Andra Vatikankonciliet ideal om gemenskap och delaktighet, vilket då var något nytt i en jämförelse med föregångaren.¹¹ I Lena Petterssons studie *Kärlekens måltid* från 2005, analyserar hon 8 mässordningar som tillkommit sedan 1986. Hon konstaterar då att ”Intentionen till delaktighet är slående”.¹² Samtidigt visar Lena Petersson i sin studie att mässorna följer i stort sett samma struktur med undantag från gudstjänstens inledning och en med tiden större musikalisk bredd.

I kyrkohandboken från 1986 var gudstjänstordningen friare jämfört 1942 års version men fortsatt relativt hårt reglerad.

1986 års handbok innehöll ett stort antal olika gudstjänstordningar för huvudgudstjänst. Förutom högmässa fanns också ordningar för högmässogudstjänst, söndagsgudstjänst, söndagsmässa, familjegudstjänst och familjemässa. Dessutom fanns det ett flertal ordningar för gudstjänster som inte i första hand var tänkta att firas som huvudgudstjänst, som temagudstjänst och temamässa. Den stora variationen inbjöd till utvecklingen av målgruppsanpassade gudstjänster, till exempel gudstjänster anpassade för barn.¹³

Antalet gudstjänstordningar för huvudgudstjänst i 2017 års kyrkohandbok är två till antalet, men antalet valbara alternativ är desto fler.

Att man under senare år alltmer betonat betydelsen av gemenskap och det gemensamma ansvaret för gudstjänsten har fått till följd att fler än prästen fått utrymme för ett allt större inflytande över gudstjänstens gestaltning. Förändringar under de senaste 50 åren kan beskrivas som en förskjutning från en tidigare överbetonad kyrkodimension av gudstjänsten till en lokal församlingsdimension.¹⁴ Men förändringen är, som Ninna Edgardh konstaterar, inte entydig. Förändringarna har inneburit en maktförskjutning från kyrkosamfundet men inte självklart till lokalförsamlingen utan i några fall i stället till den enskilde prästen.¹⁵ I det senare fallet har då inte utrymmet för också andras inflytande över gudstjänsten självklart funnits.

I arbetet med 2017 års kyrkohandbok märktes diskussioner om betydelsen av ett ”inkluderande eller inklusivt språk och om hur liturgin kan synliggöra både kvinnor och män”.¹⁶ Frågor som särskilt handlat om barns plats i liturgin har präglat diskussionerna under 2010-talet och handlat bland annat om familjegudstjänstens plats vs allgenerationsgudstjänster.¹⁷

I sin avhandling från 2021 intresserar sig Karin Rubenson särskilt för relationen mellan barn och gudstjänst. Rubenson konstaterar att de gudstjänstordningar för familjegudstjänst och familjemässa som presenterades i och med 1986 års kyrkohandbok inneburit att olika typer av barnanpassade gudstjänster blivit alltmer vanliga i Svenska kyrkan. Den första barnanpassade gudstjänstordningen fanns dock med som ett alternativ redan i 1942 års kyrkohandbok. Utvecklingen från barn- till familjegudstjänster kan ses i en ambition att inbjuda såväl barn som vuxna. Rubenson menar att ett avgörande steg för att synliggöra barn som gudstjänstdeltagare var psalmboken ”Kyrkovisor för barn” från 1960.¹⁸ I 2017 års kyrkohandbok saknas en särskild ordning för barn- och/eller familjegudstjänst men en enskild församling kan idag inbjuda till ”gudstjänst för alla åldrar”.¹⁹

¹⁰ Pettersson 2013, s.14.

¹¹ Rubenson 2021, s.15.

¹² Edgardh 2013, s.57.

¹³ Rubenson 2021, s.15.

¹⁴ Edgardh 2010, s.104; Gustavsson 2016, s.113.

¹⁵ Edgardh 2010, s.104.

¹⁶ Rubenson 2021, s.16.

¹⁷ Se bland annat Gustavsson 2018; Eek 2013; Harling 1994; Norrgård, 1999.

¹⁸ Rubenson 2021, s.18.

¹⁹ Kyrkohandbok för Svenska kyrkan 2017, s.10.

Utvecklingen från barn gudstjänst (1942) till familjegudstjänst (1986) till möjligheten att skapa en gudstjänst med alla åldrar anpassad efter lokala förutsättningar (2018)²⁰, speglar samhälleliga och teologiska förändringar i synen på barn och i förståelsen av liturgi.²¹

Genom 1942 års kyrkohandbok riktades gudstjänsten till barnen och den ”skulle lära barn att fira gudstjänst”.²² När familjegudstjänsterna växte fram under 1970- och 1980-talen kan det uppfattas ha varit i ”ett behov av att knyta vardagsverksamhet närmare kyrkans liturgiska liv” och i det sammanhanget inbjöds särskilt församlingens olika barngrupper.²³ När man idag talar om en ”gudstjänst med alla åldrar” så är ”den fyrdelade ordo-strukturen tänkt att bidra till igenkänning”. Den fyrdelade strukturen som består av samling, ordet, måltiden och sändning, har av Svenska kyrkans revisionsgrupp uppfattas vara barnvänlig då barnen som Rubenson sammanfattar det ”kan lära sig den fyrdelade strukturen och därefter växa in i en liturgisk tradition”.²⁴

Under slutet av 1900-talet går det att se förändringar också i musiklivet som kommit att få en allt större betydelse för gudstjänstlivet.²⁵ Exempel på det senare är att en ny psalmbok tagits i bruk och att alternativa och kompletterande psalm- och sångböcker utformats samt mässformer som rymmer olika musikstilar.²⁶

Predikans plats och betydelse har också förändrats över tid. Marie Rosenius konstaterar, i likhet med Ninna Edgardh, att predikan har förlorat tyngd i Svenska kyrkans gudstjänster.²⁷ Edgardh menar att den tidigare auktoritet som predikan haft ”allt mer satts i fråga i takt med att gudstjänsten mer utvecklats till ett hela församlingens handlande och rollfördelningen mellan präst och andra medarbetare förändrats”.²⁸ Rosenius diskuterar denna förskjutning över tid i termer av en förändrad förståelse för det allmänna prästadömet och i synen på präster och lekfolk.²⁹ Rosenius utgår från att prediko- och gudstjänstsyn står i nära relation till varandra och beskriver en förändrad syn på predikan som hon menar innebär att ”individens snarare än Kristus och evangeliet tenderar att stå i centrum”.³⁰

3.1.2 GUDSTJÄNSTENS (ICKE)BETYDELSE FÖR KYRKANS MEDLEMMAR

I det forskningsprojektet som professor i religionssociologi Per Pettersson 2013 redovisar i boken *Utmaningar för Svenska kyrkans identitet. När behovet av kyrkan ökar men söndagsgudstjänsterna minskar*, står Svenska kyrkans medlemmars relation till gudstjänsten i fokus. Pettersson utgår från den diskrepans mellan å ena sidan Svenska kyrkans officiella teologiska betoning av söndagens huvudgudstjänst som en identitetsmarkör och å andra sidan det vikande antalet gudstjänstdeltagare.³¹ Bland medlemmarna finns, skriver Pettersson, ”olika former av personligt upplevd kyrklig identitet, uttryckt i attityder och deltagande i aktiviteter, som inte är knuten till söndagens huvudgudstjänst”.³² Man kan, skriver Pettersson, ”fråga sig hur få som egentligen kan delta i söndagens gudstjänst för att den fortfarande ska kunna betraktas som kyrkolivets centrum?”.³³

Avsikten med det forskningsprojektet som Pettersson redovisar är att ”bidra till att utveckla den praktisk-teologiska reflektionen kring kyrkans fokus på söndagens huvudgudstjänst som det främsta uttrycket för kyrkans identitet”.³⁴ Boken vill därtill och utifrån forskningsresultat bidra till att stimulera ett utvecklingsarbete av gudstjänsterna.

²⁰ Undertecknad utgår från att referensen som anges här syftar på Kyrkohandbok för Svenska kyrkan 2017.

²¹ Rubenson 2021, s.18.

²² Rubenson 2021, s.19.

²³ Rubenson 2021, s.19.

²⁴ Rubenson 2021, s.19.

²⁵ Edgardh 2010, s.18.

²⁶ Gustavsson 2016, s.69.

²⁷ Rosenius 2017, s.85; Edgardh 2010, s.91.

²⁸ Edgardh 2010, s.91.

²⁹ Rosenius 2017, s.86.

³⁰ Rosenius 2017, s.89.

³¹ Edgardh 2010, Pettersson 2013.

³² Pettersson 2013, s.12.

³³ Pettersson 2013, s.12.

³⁴ Pettersson 2013, s.13.

Syftet beskrivs vara:

Att belysa och problematisera spänningen mellan

- Svenska kyrkans starka fokus på söndagens huvudgudstjänst,
- det sjunkande deltagandet i denna gudstjänstform, och
- den ökande efterfrågan på kyrkans tjänster inom andra områden, samt
- att därmed bidra till samtal och reflektion kring Svenska kyrkans identitet och dess medlemmars upplevelse av kyrkans identitet.³⁵

I rapporten ger Pettersson ett historiskt perspektiv på förändringar i kyrkans- och samhällets liv. Han konstaterar att Svenska kyrkan i likhet med andra religiösa organisationer står i ett spänningsfält mellan vad han kallar en "organisationsorientering" som styrs av organisationens behov av enhetlighet och kontroll och vad han kallar en "mottagarorientering, där de religiösa tjänsterna anpassas efter mottagarens behov".³⁶

Pettersson redovisar i studien ett antal befolkningsundersökningar och undersökningar bland Svenska kyrkans medlemmar och konstaterar att gudstjänster har en svag ställning och att söndagens gudstjänst får ett allt mindre antal deltagare. Gudstjänster i samband med dop, konfirmation, vigsel och begravning har vid tidpunkten för studien "en fortsatt stark och ganska stabil anslutning".³⁷ En av slutsatserna som Pettersson drar är att dopet i stället för söndagens gudstjänst ska vara fokus för kyrkans identitet.

Med utgångspunkt i ett material från en fallstudie i Gävle lyfter Pettersson fram Svenska kyrkans roll som "välfärdsaktör och därmed som ett komplement till det svenska välfärdssystemet".³⁸ Studien genomfördes 2004 och var en del av ett större europeiskt forskningsprojekt under rubriken "Välfärd och religion i Europeiskt perspektiv. En jämförande studie av kyrkans roll som välfärdsaktörer inom den sociala ekonomin".

I en andra studie av Svenska kyrkans medverkan i samband med nationella kris- och katastrofsituationer som Pettersson hänvisar till lyfter han fram hur kyrkan allt oftare under en period av 10 år (1994–2003) efterfrågats i de sammanhangen. Exempel på händelser är Estonsias förlisning 1994, mordet på utrikesminister Anna Lindh 2003 samt tsunamin 2004 utanför Sumatras kust.

Som utgångspunkt för sin reflektion över kyrkans roll vid skolavslutningar hänvisar Pettersson bland annat till en enkätundersökning bland Svenska kyrkans församlingar som genomfördes 2011, samt till en attitydundersökning bland ett representativt urval omfattande 3000 personer ur den svenska befolkningen. Utifrån det samlade materialet konstaterar Pettersson att kyrkan fortsatt efterfrågas vid skolavslutningar om än under andra villkor än tidigare. Han skriver att de kan ses som exempel på "en fortsatt bred och omfattande efterfrågan på en 'gudstjänstliknande' form av högtid i kyrkorummet".³⁹

Pettersson menar att en majoritet av Svenska kyrkans medlemmar har en relation till kyrkan genom hela livet, även om kontakten med kyrkans aktiviteter kan beskrivas vara sporadisk. Samtidigt konstaterar han att det är en "mycket liten minoritet av kyrkans medlemmar som deltar i gudstjänst en gång per månad eller oftare".⁴⁰ Han säger att det finns skäl att anta "att flertalet av Svenska kyrkans medlemmar inte ser sin kyrkliga identitet i första hand knuten till huvudgudstjänsten".⁴¹ I stället kan medlemmarnas kyrkoidentitet uppfattas vara "knuten till livsriterna, särskilt dop och begravning, till kyrkobyggnaderna och till kyrkans sociala verksamhet, särskilt dess roll i samband med kriser och katastrofer".⁴² Avseende dop- och begravningsgudstjänsterna skriver Pettersson att dessa gudstjänster "i samband med livsriterna skapar ett upplevt värde genom att ge sammanhang och mening".⁴³

³⁵ Pettersson 2013, s.14.

³⁶ Pettersson 2013, s.28.

³⁷ Pettersson 2013, s. 51.

³⁸ Pettersson 2013, s.53.

³⁹ Pettersson 2013, s.96f.

⁴⁰ Pettersson 2013, s.105.

⁴¹ Pettersson 2013, s.107.

⁴² Pettersson 2013, s.107.

⁴³ Pettersson 2013, s.107.

3.1.3 GUDSTJÄNSTENS BETYDELSE FÖR FÖRSAMLINGSVÄXT

Fredrik Modéus, nuvarande biskop i Växjö stift, presenterade 2009 boken *Längta efter liv. Församlingsväxt i Svenska kyrkan*. Boken tar sin utgångspunkt i ett material som Fredrik Modéus under 2008 insamlade från 35 församlingar vilka varit med om kvantitativ växt av den gudstjänstdeltagande församlingen. Han säger att det tidigt under arbetsprocessen stod klart att ”detta inte skulle vara ett strikt vetenskapligt arbete kring församlingsväxt”.⁴⁴ Själv beskriver han boken som ”argumenterande” med plats för hans egna åsikter och som ett ”personligt debattinlägg”.⁴⁵ I boken reflekterar han utifrån de samtal han fört med anställda, förtroendevalda och gudstjänstdeltagare. I de utvalda församlingarna har också 10–20 personer tillfrågats om att svara på ett frågeformulär. De svarande har valts ut av så kallade nyckelpersoner i respektive församling och de är alla exempel på människor som har blivit engagerade i församlingen under den period när den vuxit. Bland de 461 tillfrågade församlingsborna valde 403 att besvara frågeformuläret. De är jämnt fördelade mellan 10 och 89 år, 35% av de svarande är män och 65% är kvinnor. De är, skriver Modéus, ”uppvuxna jämnt fördelat i glesbygd, mindre samhälle, mellanstort samhälle och stor stad. 54% har högskoleexamen och 20% har studentexamen”.⁴⁶

Den innebörd av ”församlingsväxt” som Modéus föreslår lyder:

*Församlingsväxt sker när fler och fler finner det angeläget att tillhöra en gudstjänstfrände gemenskap i vilken man fördjupas som kristen, mognar som människa och får näring för sitt vardagsliv.*⁴⁷

Gudstjänst lyfts med andra ord fram som centralt för såväl en enskild kristen människas liv som för församlingen som gemenskap.

Modéus väljer att indela litteratur som skrivits om församlingsutveckling i: handböcker⁴⁸, litteratur skriven med utgångspunkt i församlingsarbete⁴⁹, litteratur om folkkyrkans situation⁵⁰, litteratur som specifikt handlar om gudstjänsten⁵¹ samt litteratur ”inom det akademiska fältet”^{52, 53}. I sin egen framställning refererar han särskilt till sju tidigare genomförda undersökningar i vilka man lyft fram faktorer av betydelse för församlingsväxt.⁵⁴ De sju undersökningarna är, vilket Modéus själv konstaterar, sinsemellan olika. Någon ger exempel på ett historiskt perspektiv i vilken orsaker till församlingsväxt i missionshistorien studeras. En annan ger exempel på en studie av växande frikyrkoförsamlingar i Sverige. Av de fem kyrkor utanför Sveriges gränser som lyfts fram så är de sinsemellan olika avseende såväl omfång som kultur och tid för undersökningen. Modéus själv menar att de trots olikheter alla betonar ”det relationella perspektivet”.⁵⁵ Han skriver:

*I samtliga undersökningar talar man antingen allmänt om vikten av gemenskap och om att vårda ett starkt, varmt, generöst och ärligt relationsklimat eller om de arbetsformer som gynnar relationsskapande i församlingen.*⁵⁶

⁴⁴ Modéus, F. 2009, s.21.

⁴⁵ Modéus, F. 2009, s.21.

⁴⁶ Modéus, F. 2009, s.26.

⁴⁷ Modéus, F. 2009, s.27. [Modéus kursivering]

⁴⁸ Se exempelvis: Brunne et al. 1997; Gullbrandzén & Lundberg 1991.

⁴⁹ Se exempelvis: Sandahl 1973, 1974, 1976; Modéus, F. 2005; Sjödin 1996.

⁵⁰ Se exempelvis: Aurelius 1997; Ekstrand 2002; Persenius 2000.

⁵¹ Se exempelvis: Byström & Norrgård 1996; Modéus, M. 2005.

⁵² Se exempelvis: Brodd 1989; Edgardh 2001; Håkansson 2001; Blükert 2000.

⁵³ Modéus, F. 2009, se not 16, s. 229f.

⁵⁴ Sahlberg 1988; Eriksson & Nygren 2008.

⁵⁵ Modéus, F. 2009, s.68.

⁵⁶ Modéus, F. 2009, s.68f. [Modéus kursivering]

Avseende den betydelse av gemenskap som Modéus lyfter fram är det intressant att han också nämner en studie av Pete Ward.⁵⁷ Ward menar nämligen att kommunikation är viktigare än gemenskap. I stället för att betona söndagens gudstjänst talar Ward om en nätverksbaserad samhörighet och om en tydligare flexibel gemenskap och om betydelsen av det fria, individuella valet och dess stora betydelse för människor.⁵⁸

Modéus menar att de församlingar han lyfter fram alla ger exempel på ett utåtriktat fokus där arbetet i kyrkan ska få handla om hela livet. Ett tredje drag som Modéus menar vara gemensamt för de församlingar som vuxit, är gudstjänstens centrala ställning. Här menar Modéus också att de "upplevda kvaliteterna tycks vara viktigare än själva formen för gudstjänst".⁵⁹ Ledarskapet är därtill något som de sju studierna lyfter fram, om än på olika sätt. I några fall betonas, enligt Modéus, ledarens egenskaper medan andra av studierna lyfter fram ett tydligare icke-hierarkiskt ledarskap där deltagarna leder tillsammans. Den tidigare nämnda Pete Ward menar att ett formellt ledarskap kommer få endast liten betydelse i framtiden. I stället talar Ward om autenticitet och om betydelsen av människor som leder genom exempel.⁶⁰

När Modéus sammanfattar nycklar till församlingsväxt talar han om betydelsen av autentiska relationer.⁶¹ Han talar därtill om "fem stora områden" som han bedömer vara särskilt avgörande.

1. Mötet med Gud
2. Det relationella draget i församlingen
3. Mötet med nya människor
4. Ledarskapet
5. Följarskap

Med hänvisning till Pete Ward, menar Modéus, att kyrkan måste sluta fylla behov för att i stället börja möta människors längtan. Vägen till ett levande gudstjänstliv börjar, menar Modéus vidare, med att människor finner varandra och inbjuds till delaktighet.⁶² Modéus lyfter fram betydelsen av att människor får delta i gudstjänstgrupper och att de därigenom får känna vad han beskriver som, en praktisk delaktighet. Han talar också om betydelsen av ett relationellt fokus och det är, menar han, något som också lyfts fram i de sju studier han särskilt kommenterar i boken. Modéus talar för en "relationell ecklesiologi" som av betydelse för församlingens växt.⁶³ Det handlar då, enligt Modéus, bland annat om att fokusera identitet framför aktivitet, att inspireras av de nära relationer man lever i och om att våga vara äkta i mötet med varandra i församlingen.

Modéus talar också om ett relationellt ledarskap där ledaren ska vara "varm och ha medkänsla, vara bra att samtala med och upplevas som socialt kompetent".⁶⁴ Han talar om betydelsen av att som ledare ha en vision, av att vara äkta och av att leva nära dem man leder. Följeskap innebär i det perspektivet att vara medskapare av en vision och en del av ett strategiskt tänkande, som medansvarig för kyrkans framtid. Det handlar då både om församlingen som delar ett kollektivt följeskap och om individer som bidrar till gemenskapen.

⁵⁷ Modéus, F. 2009, s.65.

⁵⁸ Modéus, F. 2009, s.66.

⁵⁹ Modéus, F. 2009, s.70.

⁶⁰ Modéus, F. 2009, s.66.

⁶¹ Modéus, F. 2009, s.73.

⁶² Modéus, F. 2009, s.99ff.

⁶³ Modéus, F. 2009, s118ff.

⁶⁴ Modéus, F. 2009, s.195.

3.1.4 GUDSTJÄNSTGEMENSKAP I FOLKKYRKAN

2015 försvarade Fredrik Modéus sin avhandling *Gudstjänstgemenskap i folkkyrkan – ett studium av gudstjänstgemenskapens identitet och ställning i Svenska kyrkan*.⁶⁵ Avhandlingens syfte är att ”förstå vilken identitet och ställning en gudstjänstgemenskap i Svenska kyrkan har och ge förslag till hur det istället skulle kunna se ut”.⁶⁶

Fyra forskningsfrågor vägleder arbetet:

1. Vilken ställning har gudstjänstgemenskaper i Svenska kyrkan, under vilka betingelser existerar de i det senmoderna svenska samhället och hur kan vi sociologiskt förstå olika slags gudstjänstgemenskaper?
2. Vilken position har gudstjänstgemenskapen i svensk ecklesiologi under 1900-talet och det begynnande 2000-talet?
3. Vilka ecklesiologiska kärnvärden i svensk tradition behöver beaktas då gudstjänstgemenskapens identitet ska tydliggöras, på vilka sätt kan en teologisk vidgning inåt och utåt bidra och hur kan vi teologiskt förstå företeelsen gudstjänstgemenskap?
4. Vilken teoretisk identitet och praktisk ställning skulle en gudstjänstgemenskap kunna ha i Svenska kyrkan?

Teoretiskt utgår Modéus från att kyrkans identitet inte är en enbart abstrakt idé utan måste inbegripa faktiska människor ”i synnerhet de som firar gudstjänst”.⁶⁷ Han utgår också från att ecklesiologi måste vara såväl kontextuellt känslig, som historiskt förankrad och konfessionellt vidgat. Studien bygger på en textanalys där författarnas intentioner har fått samspela med Modéus egen förförståelse.

I sitt resultat betonar Modéus gemenskapens betydelse. Gemenskap som ”deltagandet i ett meningsskapande relationellt sammanhang”.⁶⁸ Han talar om gudstjänstgemenskap som ”ett antal människor som synligt firar gudstjänst tillsammans”.⁶⁹

I avhandlingens första del beskriver Modéus den kontext där ecklesiologin i dagens Sverige utformas. Han beskriver samtidens gudstjänstgemenskaper som öppna men samtidigt isolerade intressegemenskaper. Modéus menar att människor har ett behov av varaktig gemenskap, något som kan uppfattas återspegla Modéus eget gudstjänstideal.⁷⁰ I avhandlingens fjärde kapitel målar Modéus upp fyra idealtyper för gudstjänstgemenskaper: en tillfällig, en ledig, en stabil och en sluten, fyra idealtyper som utgör analysinstrument i den fortsatta framställningen.

Avhandlingens andra del utgör en beskrivande analys av gudstjänstgemenskapens roll och funktion i svensk ecklesiologi sedan 1900-talets början. Genomgången visar den ”osynliga plats” som gudstjänstgemenskapen haft i svensk folk-kyrkoteologi.⁷¹

I avhandlingens tredje del skriver Modéus om betydelsen av en utvärdering av resurserna i den egna lutherska, svenska teologiska traditionen. Modéus beskriver sex grundläggande kärnvärden i denna tradition med stöd av analysen i de tidigare delarna av avhandlingen: grunden är det som räcks, en inkluderande ambition, ett konkret gensvar i gudstjänsten, respekten för valet, en synlig kyrka i den skapade världen samt otydlighet vid gränsen. För sin diskussion introducerar Modéus också ett antal teologer som tidigare deltagit i en internationell teologisk debatt.

⁶⁵ En förtjänstfull sammanfattning av avhandlingen presenterar Björn Vikström, TD, och tidigare biskop i Borgå, i Svensk Teologisk kvartalsskrift, vilken varit av betydelse för sammanfattningen i det följande. Se Vikström 2015.

⁶⁶ Modéus, F. 2015, s.24.

⁶⁷ Modéus, F. 2015, s.473.

⁶⁸ Modéus, F. 2015, s.17.

⁶⁹ Modéus, F. 2015, s.18.

⁷⁰ Vikström 2015, s.140.

⁷¹ Vikström 2015, s.140.

I den "samtidsecklesiologi" som Modéus konstruerar står gudstjänstgemenskapen i centrum. Han diskuterar hur de fyra idealtyperna - en tillfällig, en ledig, en stabil och en sluten gudstjänstgemenskap - värderas utifrån de ecklesiologiska grundkvaliteterna koinonia, leitourgia, kerygma, missio/martyria och diakonia. Modéus menar att en gudstjänstgemenskap i teologiskt avseende kvalificeras genom dessa fem grundkvalitéer. En gudstjänstgemenskap som har dessa kvalitéer menar han kan förstås som en kyrka. Det som delas är en gemenskap av heliga (*koinonia*) som har sitt centrum i gemenskapen av heliga ting (*leitourgia*), utrustas genom förkunnelsen (*kerygma*) och sänds med uppgiften att vittna (*mission/martyria*) och tjäna (*diakonia*).⁷²

Modéus argumenterar för ett dubbelt tillhörighetsbegrepp, där dopet ger grund för kyrkotillhörighet och där delaktighet i gudstjänstgemenskapen ger en fördjupad tillhörighet. Han understryker, vilket redan nämnts, den betydelse han menar att gudstjänstgemenskapen har som centrum för kyrkan.

3.1.5 GUDSTJÄNSTENS KÄRNVÄRDEN

Martin Modéus, tillträdande ärkebiskop 2022, har skrivit boken *Gudstjänstens kärnvärden – om relationer, värden och form i gudstjänsten*.⁷³ I boken sammanfattas också delar av hans tidigare utgivna bok *Mänsklig gudstjänst. Om gudstjänsten som relation och rit* och den analys han i den gör av högmässan som rit.⁷⁴

Boken "Gudstjänstens kärnvärden" beskriver Modéus själv som ett "testamente" från sin tid som stiftsadjunkt i Stockholms stift.⁷⁵ Boken "handlar om det där som människor säger i förbigående om gudstjänsten" och bokens idé är, skriver Modéus, att det är hos "vanliga gudstjänstfirare, som den verkliga kunskapen om gudstjänstutveckling finns".⁷⁶ Materialet bygger på mer informella samtal som Modéus själv fört med människor i grupp och enskilt. Antalet samtal samt hur eller var samtalen tagit plats framgår inte av texten. Utifrån samtalen har Modéus valt att lyfta fram tre aspekter av betydelse för gudstjänsten. För det första de tre grundrelationerna: till Gud, till medmänniskan och skapelsen och till en själv, för det andra vad han uppfattat som för människor centrala värden samt för det tredje gudstjänstens form. Modéus menar att tio värdeord återkommer när människor beskriver "goda gudstjänstupplevelser": gemenskap, delaktighet, glädje, beröring, helighet, igenkännande, öppenhet, trygghet, äkthet och närvaro.⁷⁷ Orden förväntas besvara frågan hur människor möter varandra i gudstjänsten men också hur man på sikt kan utforma densamma.⁷⁸ Modéus skriver:

*Om dessa värden är så viktiga i människors gudstjänstupplevelse av vad den goda gudstjänsten i grunden är, så handlar gudstjänstutveckling om att se till att dessa värden skyddas och får växa i den lokala gemenskapen. Värdefrågorna går då alltid före frågorna om gudstjänstens form.*⁷⁹

De kärnvärden han vill lyfta fram förväntas vara "öppnande, inkluderande och befriande".⁸⁰ Kärnvärden ska, enligt Modéus, utgöra "kärnan i en gudstjänstvision, ett riktmärke att sträva mot".⁸¹

⁷² Modéus, F. 2015, s.348.

⁷³ Modéus, M. 2013.

⁷⁴ Modéus, M. 2005. Se Modéus, M. 2013, s.102ff.

⁷⁵ Modéus, M. 2013, s.14.

⁷⁶ Modéus, M. 2013, s.18.

⁷⁷ Modéus, M. 2013, s.20.

⁷⁸ Modéus, M. 2013, s.179f.

⁷⁹ Modéus, M. 2013, s.21. [Modéus kursivering]

⁸⁰ Modéus, M. 2013, s.182.

⁸¹ Modéus, M. 2013, s.185.

Modéus uppmuntrar till ett förflyttat fokus från roller i gudstjänsten till relationer, från ordningar i gudstjänsten till trygghet.⁸² Han talar om betydelsen av ett förflyttat fokus från systemvärld till livsvärld. Systemvärld beskriver Modéus som ”det perspektiv på livet som har att göra med regler, strukturer, ekonomi, juridik och institutioner”. Begreppet livsvärld står i sin tur för ”det perspektiv på livet som handlar om relationer, närhet, det emotionella och de personliga gemenskaperna”.⁸³ Han beskriver livsvärlden som det som händer mellan människor som möts.⁸⁴

Ett förflyttat fokus kan, enligt Modéus, till exempel innebära att man vid välkommandet till gudstjänsten inte framför allt ska presentera en ”instruktionsbok för gudstjänstfirande” eller annonsera kalendariet för kommande vecka, utan i stället välkomna i syfte att få människor att känna sig sedda och för att väcka glädje, trivsel och hemkänsla.⁸⁵

Modéus understryker att exempel på ”framgångsrika gudstjänstliv i kyrkan” inte går att kopiera genom att kopiera formen eller andra uttryck för systemvärlden.⁸⁶ Han skriver:

För att nå framgång måste vi först se var *vår* frukt kommer, var *vårt* liv och *våra* goda värden i gudstjänsten finns. Sedan kan vi stötta livet så att det kan växa.⁸⁷

Faktorer av betydelse framgår, utifrån Modéus vara, att flytta fokus från form till innehåll. Förhållningssättet handlar om att tillsammans ge utrymme för att formulera de värden som får utgöra en vision för gudstjänstens utformning och leva den vision man själv vill se.



Foto: Magnus Aronson/Ikon

⁸² Modéus, M. 2013, s.127.

⁸³ Modéus, M. 2013, s.48.

⁸⁴ Modéus, M. 2013, s.219.

⁸⁵ Modéus, M. 2013, s.163–166.

⁸⁶ Modéus, M. 2013, s.169.

⁸⁷ Modéus, M. 2013, s.170.

3.1.6 MÄNNISKAN I LITURGIN

2013 presenterar religionspsykologen Jonas Eek boken *Här en strand. Människan i liturgin*.⁸⁸ Boken behandlar frågor om kyrkans gudstjänst och är skriven för alla som är intresserade av kyrkans gudstjänst och av hur den kan bli angelägen för fler människor.⁸⁹

Eek utgår från att kyrkans undervisning hör nära samman med gudstjänsten.⁹⁰ Han utgår också från övertygelsen att gudstjänsten är kyrkans centrum.⁹¹ Han menar att all undervisning i kyrkan borde knytas till gudstjänsten och han tror på möjligheten att och betydelsen av att socialiseras in i gudstjänstens sammanhang.⁹² Eek presenterar i boken tidigare empirisk forskning med särskilt fokus på ungdomars reception av gudstjänsten.⁹³

I boken beskriver Eek gudstjänsten som en "religionspedagogisk händelse där människan inbjuds till en process av *learning by doing*".⁹⁴ Eek beskriver gudstjänstens funktion i det pedagogiska sammanhanget som dubbel:

Gudstjänsten är *både* tillbedjan *och* undervisning, *både* dyrkan *och* mission; gudstjänsten är *både* teologiskt *och* pedagogiskt motiverad.⁹⁵

Eek menar att i en längtan efter att bli fler som deltar i gudstjänsten måste man "ha en medvetenhet om vilka människor man vill nå och en nyfikenhet på dem som sällan kommer".⁹⁶ Vilka är, frågar han, "invandrare i kyrkans värld och analfabeter i gudstjänstens språk?"⁹⁷

Eek menar att rit och gudstjänst är "av avgörande betydelse för människors religiösa växt och mognad". Många människor upplever, menar han, kyrkans gudstjänster som "stela, tråkiga, dystra och långsamma".⁹⁸ Gudstjänsten måste uppfattas handla om de människor som besöker den.⁹⁹

Eek menar att kyrkans undervisning och därmed gudstjänst bör kännetecknas av en "narrativ pedagogik" där människors existentiella längtan och frågor får komma i samtal med kristen tro.¹⁰⁰ Eek lyfter fram betydelsen av att kyrkan utarbetar alternativa växtplatser som vägar in mot gudstjänsten.¹⁰¹ I det arbetet talar han om samtalets betydelse.

Han lyfter fram betydelsen av att människor genom gudstjänsten får känslan av att de är del av ett större sammanhang.¹⁰² Eek talar om betydelsen av att socialiseras in i gudstjänstens sammanhang och om betydelsen av att de mer erfarna delar sina erfarenheter med de mindre erfarna. Han menar att "en ökad förståelse om gudstjänstens komplexitet kan bidra till konstruktiv gudstjänstförnyelse".¹⁰³

Eek lyfter fram studier som pekar på rummets betydelse för den gudstjänst som gestaltas. Bland annat pekar han på betydelsen av ett välfyllt rum. Med hänvisning till en studie av van der Lans och Geerts menar han att ett "öde liturgiskt rum" inte främjar känslan av gemenskap.¹⁰⁴ Han hänvisar också till en tidigare svensk studie som visar hur föräldrar som nyligen döpt sina barn upplevde en tom kyrka ge "upphov till känslor av alienation och främlingskap medan en fylld kyrka underlättade kontakter mellan gudstjänstdeltagarna".¹⁰⁵

⁸⁸ Eek 2013.

⁸⁹ Eek 2013, s.17f.

⁹⁰ Eek 2013, s.17.

⁹¹ Eek 2013, s.18.

⁹² Eek 2013, s.59.

⁹³ Eek 2013, s.26.

⁹⁴ Eek 2013, s.24.

⁹⁵ Eek 2013, s.25.

⁹⁶ Eek 2013, s.27.

⁹⁷ Eek 2013, s.27.

⁹⁸ Eek 2013, s.27.

⁹⁹ Eek 2013, s.28.

¹⁰⁰ Eek 2013, s.34.

¹⁰¹ Eek 2013, s.37.

¹⁰² Eek 2013, s.42.

¹⁰³ Eek 2013, s.46.

¹⁰⁴ Eek 2013, s.48; Se Lans van der & Geerts 1990.

¹⁰⁵ Eek 2013, s.48; Se Krook 1987.

Religiös bakgrund, kunskap och intresse påverkar och styr gudstjänstupplevelsen; ju mer bekant man är med budskapet och ju mer man instämmer i det, desto mer får man ut av och minns man av det.¹⁰⁶

Eek lyfter fram studier som pekar på att gudstjänster som har ett tydligt "causa", d.v.s. en orsak, är enklare att identifiera sig med.¹⁰⁷ Att ett barn har fötts är ett exempel i det sammanhanget och den dopgudstjänst som då kan följa. Eek menar att det för en positiv gudstjänstupplevelse är av betydelse att gudstjänsten samspelar med "de personliga relationerna".¹⁰⁸ Eek skriver:

Positiva gudstjänstupplevelser handlar ytterst om god atmosfär och goda relationer (trygghet och gemenskap). Därmed utgör gudstjänstens anda, stämning och tilltal utan tvekan nycklar för gynnsamma gudstjänstupplevelser.¹⁰⁹

Eek hänvisar till en studie med 2600 konfirmander vilka fått rangordna olika gudstjänstmoment och hur de upplevt dessa. Viktigast visar sig då vara: "musik, tid för tystnad, att få tända ljus, att fira nattvard, att gudstjänsten är kort och att få vara i kyrkans rum".¹¹⁰ I en jämförelse värderas "predikan och läsning av bibeltexter" lägst.¹¹¹ Eek menar också att kyrkligt aktiva personer generellt värderar gudstjänstens olika delar högre än de mindre vana gudstjänstdeltagarna. De konfirmander som deltog i den studie som Eek refererar till, ser ut att värdera "öppna liturgiska moment" mer än färdigformulerade.¹¹²

Eek refererar därtill till en annan studie i vilken 7000 konfirmander deltagit och konstaterar att endast 11% upplevt gudstjänsten handla om dem själva.¹¹³ Gudstjänsten verkar som Eek skriver "få allt svårare att möta människors liv och längtan".¹¹⁴

Eek menar att människor idag saknar "kunskap om och erfarenhet av kyrkans gudstjänster".¹¹⁵ Han talar om en "kristen språklöshet gränsande till analfabetism".¹¹⁶ Han menar att ett rituellt beteende behöver övas upp.

Utan insikter i teori (teologi och symbolik) och praxis (beteende) blir riten tömd på innehåll och på sin höjd en intressant ceremoni att betrakta utifrån.¹¹⁷

Med hänvisning till pedagogen James Michael Lee menar Eek att människor behöver få ta del av gudstjänstliturgin för att lära sig delta i densamma, processen är så att säga själva innehållet.¹¹⁸

Eek menar utifrån de tidigare studier han hänvisat till att människor har följande förväntningar på kyrka och gudstjänst: "man önskar ett öppet, iordningställt och välkomnande rum, en präst som är förberedd, okonstlad och som talar så att man begriper, psalmer och musik som det går att identifiera sig med och sjunga med i".¹¹⁹ När Eek jämför gudstjänstsatsningar som Allhelgonamässan i ett svenskt sammanhang eller Thomasmässan i Finland menar han att de sinsemellan ser olika ut men att det tycks dela detta "övergripande förhållningssätt". De lärdomar Eek lyfter fram efter sin genomgång av tidigare studier är betydelsen av praktisk pedagogik, tillitens tilltal, variationens välsignelser samt enkelhetens evangelium.

¹⁰⁶ Eek 2013, s. 52.

¹⁰⁷ Eek 2013, s. 53.

¹⁰⁸ Eek 2013, s. 53.

¹⁰⁹ Eek 2013, s. 53.

¹¹⁰ Eek 2013, s. 54.

¹¹¹ Eek 2013, s. 54.

¹¹² Eek 2013, s. 54.

¹¹³ Eek 2013, s. 54.

¹¹⁴ Eek 2013, s. 55.

¹¹⁵ Eek 2013, s. 55.

¹¹⁶ Eek 2013, s. 55.

¹¹⁷ Eek 2013, s. 56.

¹¹⁸ Eek 2013, s. 58.

¹¹⁹ Eek 2013, s. 62.

Eek talar om betydelsen av en frimodig kyrka:

den fria och öppna kyrkan är nyfiken och lärande; den modiga kyrkan är andlig och tydlig; den heta kyrkan är lockande och påverkande i sitt mysterium.¹²⁰

Han påtalar också betydelsen av att lära känna de människor man är satt att vara kyrka med och för.¹²¹ Eek beskriver gudstjänsten som kyrkans skyltfönster och menar med hänvisning till retorikern David Loid att kyrkan måste kommunicera möjligheter, självbild och någon form av välbefinnande.

Möjligheterna hör samman med den nytta man kan erbjuda; självbilden hör samman med den karaktär erbjudandet står för; välbefinnandet handlar om den upplevelse man förmedlar.¹²²

Erbjudandet måste uppfattas relevant för den enskilda människan i hennes liv här och nu.¹²³ Vilken nytta erbjuds, vilken självbild erbjuds och vilken upplevelse ger gudstjänsten? Det är frågor Eek menar att kyrkan måste ställa sig.

3.1.7 GUDSTJÄNST I DET DIGITALA RUMMET

Utifrån angivna sökord - delaktighet, gudstjänst, liturgi – i kombination med orden: delta-gående, erfarenhet, barn, unga, upplevelse – har inte några av de studier som under senare år fokuserat gudstjänst i det digitala rummet noterats. I en önskan om att denna forskningsöversikt ska få bidra till att förnya och fördjupa kyrkans gudstjänstliv, både i det lokala och i det digitala rummet, vill jag ändå nämna några redovisade och nu pågående studier.

I antologin *Corona och kyrkorna. Lärdomar, digitala möten och beredskap för nästa kris* presenteras texter utifrån frågan hur Coronapandemin påverkat kyrkor och ett kristet liv sedan 2020.¹²⁴ I en text av Sara Fransson, Stefan Gelfgren och Pernilla Jonsson presenteras statistik som visar att antalet församlingar som haft en digital gudstjänst ökat markant under 2020. I februari hade 12% av församlingarna i Svenska kyrkan haft en digital gudstjänst vilket kan jämföras med 84% i juni samma år.¹²⁵ Syftet med kapitlet som Fransson et al presenterar är ”att tolka, förstå och diskutera vilken funktion som det lokala ledarskapet haft för det digitala omställningsarbetet av gudstjänstlivet under våren 2020”.¹²⁶ Det empiriska materialet utgörs av en enkät som skickats ut inom ramen för det internationella forskningsprojektet CONTOC. Förkortningen står för ”Churches Online in Times of Corona” och syftar i sig till att studera hur kyrkor i sju länder ställt om sin verksamhet under mars-juni 2020.¹²⁷

Forskarna konstaterar ett samband mellan kyrkoherdarnas tidigare vardagspraktiska erfarenhet av digitala miljöer och de vägar församlingarna valt, för det digitala arbetet under pandemin.

Den praktikinära erfarenheten och pragmatiska förhållningssättet i kyrkoherdarnas ledarskap var således överordnat personlig åsikt och eventuell teologisk syn på att vara en digital kyrka.

I en av de andra artiklarna i antologin utgår Elin Lockneus från ett intervjumaterial och observationer hon inhämtat i två församlingar i södra Norrland.¹²⁸ Syftet med hennes text är att ”utveckla teorier om hur praktiker migrerar digitalt”.¹²⁹ Lockneus talar om skärmen som

¹²⁰ Eek 2013, s.80.

¹²¹ Eek 2013, s.83.

¹²² Eek 2013, s.91.

¹²³ Eek 2013, s.91.

¹²⁴ Fahlgren et al. 2021.

¹²⁵ Fransson et al. 2021, s.133.

¹²⁶ Fransson et al. 2021, s.134.

¹²⁷ För mer info om Contoc hänvisas till projektets hemsida. www.contoc.org

¹²⁸ Lockneus 2021.

¹²⁹ Lockneus 2021, s.185.

”ständigt tillgängligt digitalt kyrkfönster” och menar att de liturgiska praktiker som vi idag finner digitalt påminner om ”att den lokala gudstjänsten hänger ihop med den himmelska och att de enskilda praktikerna hänger ihop med de gemensamma”.¹³⁰ Hon pekar också på att det digitala kyrkfönstret kan möjliggöra ett deltagande för de människor som av olika skäl inte kan se in genom ett fysiskt kyrkfönster eller gå genom kyrkans portar. Samtidigt går det inte menar hon att förmedla en högmässa genom ett kyrkfönster utan att vissa aspekter går förlorade.

praktiker som är beroende av kyrkorummets rumsliga aspekter och fysiska kroppars närhet har svårare att migrera digitalt.¹³¹

I antologin presenteras också reflektioner kring predikan, nattvarden och barn och ungas plats i de digitala gudstjänsterna.

3.2 Barn och unga

Under denna rubrik presenteras den så kallade ”Örebro rapporten” samt studier av Karin Rubenson, Kristin Graff-Kallevåg tillsammans med Tone Stangeland Kaufman, därtill Patrik Hagman samt Jonas Eek.

3.2.1 BARNS RÖSTER OM GUDSTJÄNST

I Örebro pastorat ville man ta reda på hur barn ser på gudstjänst och på sin egen delaktighet i kyrkan. Man valde att ställa frågorna direkt till barn och den så kallade ”Örebro rapporten” blev resultatet.¹³²

Under 2017 genomfördes intervjuer med 87 barn i åldrarna 4–18 år vilka deltar i pastoratets barn- och ungdomsverksamhet. I rapporten skriver man att syftet är att ”belysa barnperspektivet med hjälp av barnens röst”.¹³³ Materialet har tematiserats och barnens tankar om gudstjänst och delaktighet presenteras under rubrikerna: ”vad är kyrkan”, ”barnets kyrkorum” samt ”så vill barnet vara med”.

I rapporten beskriver barnen en skillnad mellan kyrkans olika rum och kyrkorummet omtalas då som ett annat rum än de övriga rummen i församlingshemmet. Författarna menar att barnen uppfattar det ”heliga” som viktigt och som något de förknippar med en gemenskapskvalitet.

För barnet tycks det vara centralt att det finns ett visst självbestämmande över i vilken grad de deltar i detta som har att göra med ”det heliga”.¹³⁴

I intervjuerna med barnen återkom att kuddar, mattor, vackra blommor och ljus, utgör viktiga inredningsdetaljer. Även ljusbäraren är en viktig möbel för barnen. I rapporten framkommer att flera barn uttrycker att det kan bli ”lite tråkigt” ibland i kyrkan.¹³⁵ Barnen frågar efter ”ett spa för hjärnan”, att det ska vara fridfullt, en stämning och gemenskap och de önskar att kyrkan ska vara ett rum där man kan ”slappna av och bli lugn”.¹³⁶ En stämning handlar, säger en 15-åring ”mer om personerna som står därframme än om själva kyrkan”.¹³⁷

De intervjuade frågar också efter musik och ett talat språk som de kan relatera till. Delaktighet handlade för de intervjuade om bland annat upplevelser av att få skratta tillsammans eller att någon sätter tillit till en. En av de intervjuade säger att det handlar ”om att göra någonting och att känslan av att ’min närvaro är viktig’” fick infinna sig.¹³⁸ Barnen ger också,

¹³⁰ Lockneus 2021, s. 189.

¹³¹ Lockneus 2021, s.199.

¹³² Ekman et al. 2017.

¹³³ Ekman et al. 2017, s.14.

¹³⁴ Ekman et al. 2017, s.20.

¹³⁵ Ekman et al. 2017, s.23.

¹³⁶ Ekman et al. 2017, s.24.

¹³⁷ Ekman et al. 2017, s.24.

¹³⁸ Ekman et al. 2017, s.26.

enligt författarna, uttryck för att de vill se och lära. Författarna skriver ”Barnen lyfter ofta det faktum att ökad delaktighet kräver ökad förståelse av det som pågår i kyrkorummet”.¹³⁹

3.2.2 BARNENS PLATS I KYRKANS LITURGI

2021 försvarade Karin Rubensons sin avhandling *Karnevalsk gudstjänst: Barns plats i kyrkans liturgi*. Avhandlingens syfte är ”att, genom analys av insamlat fältmaterial och teoretiska diskussioner, bidra till teoriutvecklingen i praktisk teologi, med särskilt fokus på barn och gudstjänst”.¹⁴⁰ Som en del av detta, skriver Rubenson vidare, ”vill jag också synliggöra och ge förutsättningar för ökad förståelse för barns plats i gudstjänster och för maktrelationerna mellan barn och vuxna”.¹⁴¹

Den övergripande frågeställningen är: Hur kan barns erfarenheter av gudstjänstfirande bidra till praktisk-teologisk teoriutveckling?

För att besvara den övergripande frågan använder hon följande analysfrågor:

- Hur förhåller sig barn till de gudstjänster de deltar i?
- På vilket sätt beskriver vuxna med ansvar för gudstjänster barns plats i kyrkans liturgi, och hur tar detta sig uttryck i gudstjänsterna?
- Hur kan resultaten från fältstudien bidra till praktisk-teologisk teoriutveckling genom att sättas i relation till andra teoretiska perspektiv?

Rubenson tar sin teoretiska utgångspunkt hos Gordon W. Lathrop och det som beskrivs i termer av ”liturgisk teologi”. Utgångspunkten är att liturgin betraktas vara en grundförutsättning för allt teologiskt arbete och en grundförutsättning för ett liv som kristen. En andra teoretisk utgångspunkt tar Rubenson i det sociologiskt präglade fältet kritiska barndomsstudier där Allison James och Alan Proust är exempel på två namnkunniga forskare. Rubenson menar med denna utgångspunkt att barndom till stora delar är socialt konstruerad och att vuxna genom sina föreställningar om barndom kan komma att begränsa barn.

Rubenson har insamlat ett fältmaterial bestående av intervjuer och fältanteckningar från observationer vid gudstjänster. Intervjumaterialet har insamlats i fem församlingar i Sverige. Intervjuer har genomförts med 11 barn, 5 vuxna och Rubenson har deltagit vid 12 söndagsgudstjänster, två eller tre i respektive församling. Barnen som intervjuades var mellan sju och tretton år, sju var flickor och fyra pojkar. Rubenson har också tagit del av skriftligt material från de fem församlingarna samt ett referensmaterial bestående av till exempel kyrkohandböcker.

Rubenson ger i avhandlingen exempel på hur liturgiska konstruktioner av barndom kan se ut: barn som gudstjänstdeltagare bland andra; barn som liturgiska ledare; barn som personer med en särskilt nära relation till Gud; barn som stör gudstjänsten och barn som symboler.

Rubenson visar i avhandlingen exempel på olika uppgifter som de barn hon intervjuat har haft i gudstjänsten samt hur barnen själva resonerar kring delaktighet, ansvar och nervositet.¹⁴² De barn Rubenson intervjuat ger uttryck för nervositet inför sina olika uppgifter men också uttryck för att de tycker om att ”vara med” genom att ha ledarskapsuppgifter.¹⁴³ Rubenson menar att barnen rör sig mellan rollen som ledare och rollen som församling. Den erfarenheten menar Rubenson, förstärker församlingens rörlighet och flexibilitet och bidrar till att gudstjänstens gränser mellan exempelvis präst och barn, luckras upp.

Enligt Rubenson förstår barnen ”gudstjänsten som gemenskap”.¹⁴⁴ Gudstjänsten som social gemenskap och gudstjänsten som liturgisk gemenskap går därmed inte att hålla isär utan kan, menar Rubenson, tvärtom uppfattas vara ömsesidigt beroende av varandra.

¹³⁹ Ekman et al. 2017, s.28.

¹⁴⁰ Rubenson 2021, s.14.

¹⁴¹ Rubenson 2021, s.14.

¹⁴² Rubenson 2021, s.102.

¹⁴³ Rubenson 2021, s.102.

¹⁴⁴ Rubenson 2021, s.115.

Rubenson beskriver hur bön och ”personlig gudsrelation är en viktig del av de intervjuade barnens gudstjänstfirande”.¹⁴⁵ Hon menar att barnen uppfattar det enklare att förhålla sig till Gud när de är i kyrkan även om mötet sker också utanför. Ljuständningen beskrivs som ett för barnen viktigt liturgiskt uttryck, som en hjälp vid bön och som ett tecken på gudsnärvaro.¹⁴⁶

Rubenson uppfattar att barnen hon intervjuat har en ”mer individualistisk förståelse av relationen mellan Gud och människa än Lathrops ecklesiologi ger utrymme för”.¹⁴⁷ I en kritik av Lathrops teori skriver hon om betydelsen av att se individuella olikheter i den samtidigt kollektiva gemenskapen.¹⁴⁸ Rubenson talar om söndagsskolan som ”en pedagogisk, social och liturgisk miljö”. Hon menar att barnen hon intervjuat betonar de pedagogiska och sociala aspekterna medan de vuxna vill ”understryka dess liturgiska aspekter som ’gudstjänst’”.¹⁴⁹

Om nattvarden skriver Rubenson att den teoretiska kunskapen kan förändra barnens praktiska erfarenhet. Samtidigt beskriver andra barn nattvarden i första hand som en praktik.

Det som utmärker nattvarden är inte den teologiska betydelsen av just bröd och vin, utan delaktigheten, rörelsen i rummet och möjligheten till bön i samband med att man tar emot.¹⁵⁰

Med utgångspunkt hos Bachtin, talar Rubenson om ”karnevalsteorin”.

Det karnevaleska är något som vänder upp och ner på normer och förväntningar och utmanar och förlöjligar makten, överraskar och öppnar för nya möjligheter. En viktig del av karnevalen är det materiella överflödet, med betoning på en karnevalsfest.¹⁵¹



Foto: Johannes Frandsen/Ikon

¹⁴⁵ Rubenson 2021, s.163.

¹⁴⁶ Rubenson 2021, s.163.

¹⁴⁷ Rubenson 2021, s.172.

¹⁴⁸ Rubenson 2021, s.166.

¹⁴⁹ Rubenson 2021, s.168.

¹⁵⁰ Rubenson 2021, s.173.

¹⁵¹ Rubenson 2021, s.185.

Inspirerad av teoretikern Maria Nikolajeva talar Rubenson om karnevalen som ett utrymme att bryta mot normer.

Karnevalsperspektivet gör det möjligt att hantera kaos och självmotsägelser i materialet. Perspektivet kan också användas för att tolka gudstjänsternas kroppsliga och materiella aspekter. Karnevalsteori kan användas både för att förstå barn i ett socialt sammanhang och i det sociala sammanhanget gudstjänst, genom att teorin kan relateras till den liturgiska teologins idealistiska uppvärdering av liturgin och till kritiska barndomsstudiers uppvärdering av barn och maktkritiska perspektiv.¹⁵²

Rubenson menar att barnen i hennes studie uttrycker ”att deras gudsrelation inte är beroende av gudstjänsterna, men att det inte betyder att gudstjänsterna är irrelevanta”.¹⁵³ Av avgörande betydelse framträder dock gemenskapsaspekten av liturgin. Det handlar menar Rubenson om ”att be för andra, att tända ljus för andra, att vilja ’vara med’ och rörelsen som uppstår i kyrkorummet i samband med nattvardsutdelandet”.¹⁵⁴

I sin slutdiskussion föreslår Rubenson ”ett möjligt liturgiskt-teologiskt förhållningssätt till barn som symboler”.¹⁵⁵ Rubenson menar att det inte går att förneka att barn har ett symbolvärde men att barndomskonstruktioner samtidigt måste utmanas av liturgin och av barnets plats i den gudstjänstdeltagande församlingen. Barn är såväl symbol som aktör i gudstjänstens gemenskap. Barn är såväl ”beings” som ”becomings”. Barnen är närvarande, de upplever något och de lär sig något i gudstjänsten. Rubenson beskriver det som att undervisning och lärande i gudstjänsten hänger samman med ”ökade möjligheter till aktörskap”.¹⁵⁶

Medan nattvarden, enligt intervjumaterialet, handlar om den enskilda personens relation dels med Gud, dels med kyrkan, handlar ljuständning i högre utsträckning om omsorg om andra, både i form av förbön och som ett sätt att visa medkänsla. Genom barnens tolkningar av liturgiska praktiker synliggörs hur individuella och kollektiva perspektiv kan existera parallellt. Detta blir ett konkret exempel på hur liturgiska praktiker i en lokal församling ingår i ett större sammanhang.¹⁵⁷

Rubenson talar om barn som ”teologiska aktörer”.¹⁵⁸ Det senare en tanke som hon tar med sig i sin studie vid Svenska kyrkans enhet för forskning och analys. I ett projekt som pågår 2021–2023 undersöker hon hur man kan forska teologiskt tillsammans med barn för att därigenom fördjupa reflektionen kring teologiska frågor.

3.2.3 GUDSTJÄNST SOM DEL AV UNGA MÄNNISKORS BRICOLAGE

I antologin ”Man ska vara sig själv” samlas ett antal peer-review granskade texter kring temat ”ungdomar, tro och delaktighet”.¹⁵⁹ En av texterna har skrivits av de praktiska teologerna Kristin Graff-Kallevåg och Tone Stangeland Kaufman i vilken de presenterar resultat från en studie av spiritualitet i Den norske kirken. I artikeln fokuserar de ”hur resurser från kristen tradition används av barn som är medlemmar i Den norske kirke, men som sällan går i kyrkan och inte är vana vid kristna praktiker”.¹⁶⁰ Det empiriska materialet har insamlats i fem församlingar och består av observation av gudstjänst samt intervjuer med anställda samt barn i en ålder mellan 6–12 år som deltog i gudstjänsten. Intervjuerna med barn skedde i grupp.

Studien visar att unga människor använder olika resurser för sin spiritualitet såväl inifrån som utifrån institutionaliserad religion. De använder kyrkliga resurser från gudstjänst och bön

¹⁵² Rubenson 2021, s.189f.

¹⁵³ Rubenson 2021, s.226.

¹⁵⁴ Rubenson 2021, s.226.

¹⁵⁵ Rubenson 2021, s.231.

¹⁵⁶ Rubenson 2021, s.232.

¹⁵⁷ Rubenson 2021, s.233.

¹⁵⁸ Rubenson 2021, s.237.

¹⁵⁹ Forsling et al. 2019.

¹⁶⁰ Graff-Kallevåg et al. 2019, s.77.

som delar av ett "bricolage". "Därmed ser vi", skriver författarna, "att gudstjänsten och bönevandringen på ett särskilt sätt erbjuder viktiga rum, där det egna livet och den kyrkliga traditionen kan mötas".¹⁶¹ Vid en inbjudan till kyrkan lyfter forskarna utmaningen att finna en väg mellan att ge rum för barnens egen spiritualitet och de delar av traditionen som barn kan komma att använda för att utveckla sin spiritualitet.

3.2.4 GUDSTJÄNSTENS BETYDELSE FÖR UNGDOMARS MÖTE MED KYRKANS FÖRSAMLINGSLIV

I antologin "Man ska vara sig själv" finns också en text av den praktiska teologen Patrik Hagman i vilken han diskuterar vad det är "som går fel i det finska konfirmandarbetet".¹⁶² Frågan är ställd mot bakgrund av statistik som visar att en mycket hög andel 15-åringar, 84%, konfirmeras i Finland samtidigt som ca 10% besöker en gudstjänst minst en gång per månad. Hagman skriver att "[o]avsett vart de finländska ungdomarna tar vägen efter konfirmandtiden, så inte är det till kyrkans gudstjänster de kommer".¹⁶³

Materialet samlades in under 2017 och utgörs av "fyra fokusgruppsamtal med 4–9 deltagare, en rad spontana intervjuer med personal och församlingsmedlemmar" i Jakobstads svenska församling.¹⁶⁴ Hagman deltog därtill i olika typer av verksamhet som till exempel söndagens huvudgudstjänst och ungdomssamlingar. De ungdomar som intervjuades var i 17-års åldern eller mellan 23–25 år. Fokus under intervjuerna var hur ungdomarna upplever ungdomsarbetet och hur de ser på församlingen och kyrkan.

Resultatet visar att de intervjuade över lag uppskattade ungdomsarbetet. Det enda skriver Hagman som man var negativ till "var de obligatoriska gudstjänstbesöken som ingår i konfirmandutbildningen".¹⁶⁵

I Hagmans reflektion över ungdomarnas (icke) relation till gudstjänsten framgår att ungdomsarbetet har haft endast liten koppling till den övriga församlingen och dess verksamhet. Den enda kontakt de har är de obligatoriska gudstjänstbesöken och Hagman skriver. "Om något verkar besöken vaccinera ungdomarna mot varje framtida dragning till gudstjänsten".¹⁶⁶

Hagman menar utifrån sitt material att ungdomarnas relation till den gemensamma gudstjänsten ser ut att vara en nyckelfråga i en samtidig önskan att de också efter åren i ungdomsgruppen ska vilja vara en del av ett mer långsiktigt engagemang i församlingen. Hagman lyfter fram betydelsen av att "skapa mer positiva erfarenheter av gudstjänstbesöken". Väger för att göra det, menar han vara, att involvera ungdomarna i gudstjänsten "genom att uppmuntra den gudstjänstfirande församlingen att vara mera välkomnande mot ungdomarna, och genom att i undervisningen ge ungdomarna fler tolkningsnycklar till liturgin och gudstjänsten".¹⁶⁷ Hagman argumenterar också för verksamhet som inte indelas utifrån givna åldersgrupper. Risken finns annars, menar han, att kyrkan i stället för att vara en gemenskap där olika åldrar möts, för de unga blir något "som endast hör tonårstiden till".¹⁶⁸

3.2.5 GUDSTJÄNSTENS BETYDELSE FÖR KONFIRMANDER

Jonas Eek skrev 2011 *Stanna i vattnet. Kateketikens syfte och sammanhang*, en prästmötesavhandling framtagen till Göteborgs stifts präst- och diakonmöte. Boken har inte ett helt tydligt forskningsfokus men ett fokus på konfirmandarbete bland ungdomar ur ett framför allt "kateketiskt" perspektiv. Eek menar att kateketik handlar om "religiös växt, mognad och fördjupning".¹⁶⁹ Att boken nämns i detta sammanhang är för att den också diskuterar gudstjänstens plats och betydelse för konfirmanderna. Bokens syfte är att utifrån "en rad grundläggande frågor" belysa "delar av kateketikens syfte och sammanhang".¹⁷⁰

¹⁶¹ Graff-Kallevåg et al. 2019, s.90.

¹⁶² Hagman 2019, s.118.

¹⁶³ Hagman 2019, s.117.

¹⁶⁴ Hagman 2019, s.118.

¹⁶⁵ Hagman 2019, s.121.

¹⁶⁶ Hagman 2019, s.127.

¹⁶⁷ Hagman 2019, s.128.

¹⁶⁸ Hagman 2019, s.129.

¹⁶⁹ Eek 2011, s.23.

¹⁷⁰ Eek 2011, s.24.

Frågorna som ställs utifrån det beskrivna syftet är:

- Vad är kyrkan?
- Vad är en människa?
- Vad är konfirmation?
- Vad vet man?
- Hur gör man?
- Hur går man vidare?

Eek utgår från att gudstjänsten är centrum i kyrkans tro och liv. Vid bokens tillkomst är en av konfirmandarbetets och riktlinjernas målsättning att ge konfirmanderna "förtrogenhet med gudstjänst och andakt".¹⁷¹ Han utgår från att gudstjänsten är viktig i formandet av religiösa attityder och upplevelser.¹⁷² Samtidigt konstaterar han att huvudgudstjänsten sällan kommunicerar med unga människor.

Eek har sammanställt egna och andras tidigare studier. Studierna har olika karaktär och bygger i något fall på ett underlag av endast 8 konfirmander¹⁷³ och i andra fall på de stora enkäter som Svenska kyrkan skickar ut.¹⁷⁴

Eek menar att upprepade undersökningar visar att "unga människor ofta känner sig vilslna, exkluderade och uttråkade i den institutionaliserade kyrkans gudstjänster". Eek citerar Anders Sjöborg som skriver: "Det är uppenbart att gudstjänstdeltagandet under konfirmandåret inte förmår socialisera in tonåringar i gudstjänsten som helhet".¹⁷⁵ Ett och ett halvt decennium senare är Eeks bedömning att samma slutsats fortfarande kan dras.

Eek menar att det ligger en empirisk sanning i sentensen "att anledningen till att människor inte besöker kyrkan är att de har varit där förut".¹⁷⁶ Eek lyfter fram fyra adjektiv som han menar bidrar till en negativ upplevelse av gudstjänst och andakt: trött, ointresserad, okunnig, långt från Gud. Känslor som Eek sammanfattar med ordet "tristess".¹⁷⁷

De fyra adjektiv som han menar kan bidra till att gudstjänst och andakt ska uppfattas möta konfirmandernas liv är trygg, delaktig, säker, närvarande:

att få uppleva trygghet under gudstjänst och andakt, en trygghet som i sin tur kan leda vidare mot upplevelser av delaktighet, säkerhet och en känsla av att vara närvarande.¹⁷⁸

Bland de konfirmander som värderat olika liturgiska moment visar Eek att de moment som värderas högt är: musik, tid för tystnad, att få tända ljus, att fira nattvard, att gudstjänsten är kort och att få vara i kyrkans rum. Eek sammanfattar de olika exemplen som uttryck för "öppna liturgiska moment".¹⁷⁹

De studier Eek hänvisar till visar att det som värderas lägst är: att själv ha en uppgift i gudstjänsten, att själv ha varit med och planerat, läsning av bibeltexter, predikan och att själv sjunga med.¹⁸⁰ Eek konstaterar att resultat som visar att unga inte vill vara med och planera kan uppfattas motsäga andra studier där unga människors önskan om delaktighet lyfts fram. Den motsägelsen bygger dock, vilket Eek också konstaterar, på att delaktighet framför allt förväntas handla om utrymmet för konkreta uppgifter i gudstjänsten. Men att detta värderas lågt kan också förklaras av, att de unga inte själva har erfarenhet av att göra något. Resultaten kan, som Eek uttrycker det, "vara en kritisk utmaning till en förenklad syn på delaktighet i gudstjänsten. Många, inte bara unga, verkar tilltalas av gudstjänsten som ett kravlöst rum". Eek menar att gudstjänsten kan ge ungdomar utrymme att slippa prestera och han konstate-

¹⁷¹ Eek 2011, s.123; se Svenska kyrkan 2008, s.17.

¹⁷² Eek 2011, s.123.

¹⁷³ Se Eek 2011, s.126.

¹⁷⁴ Se Eek 2011, s.129.

¹⁷⁵ Eek 2011, s.123; se Sjöborg 1998.

¹⁷⁶ Eek 2011, s.123.

¹⁷⁷ Eek 2011, s.124.

¹⁷⁸ Eek 2011, s.124.

¹⁷⁹ Eek 2011, s.124f.

¹⁸⁰ Eek 2011, s.125.

rar att ungdomar efterfrågar ”en djupare form av delaktighet, att gudstjänsten förmår rymma deras liv, frågor och, kanske, musik”.¹⁸¹

I sin bok hänvisar Eek till en studie i vilken ungdomar fått värdera nattvardens betydelse på en tregradig skala från oviktig till viktig. I ett av pastoraten genomfördes studien vid två tillfällen. 2005 då pastoratet under tre år byggt upp konfirmandarbetet kring en veckomässa samt 2010 då konfirmandarbetets nära anknytning till veckomässan upphört.¹⁸² Studien visar att konfirmanderna år 2005 till övervägande del (75%) finner nattvarden vara en viktig aspekt av gudstjänsten. Siffran ska jämföras med resultatet från 2010 då endast drygt hälften (51%) värderade nattvarden som viktig. Eek menar att siffrorna från 2005 pekar på betydelsen av ”liturgisk träning”.

För att lära sig delta i gudstjänstens liturgi måste man få ta del av den – processen är själva innehållet.¹⁸³

Eek menar att resultaten ger skäl för att tro att det är möjligt att socialiseras in i de olika gudstjänstmomenten och att det kan påverka hur de därefter värderas. Självt menar Eek att ”flickor i högre utsträckning än pojkar värderar gudstjänstens inre kvaliteter”.¹⁸⁴ Också de konfirmander som varit i kontakt med kyrklig verksamhet före sin tid som konfirmander värderar gudstjänstens inre kvaliteter högre. Eek drar av det slutsatsen att det arbete som görs bland barn och unga också före konfirmandtiden gynnar ungdomarnas upplevelse av gudstjänsten. Eek visar också siffror som pekar mot att ju oftare föräldrarna går i gudstjänst desto mer positivt värderar konfirmanderna gudstjänsten.¹⁸⁵

Eek menar att också antal lägerdygn påverkar gudstjänstupplevelsen positivt.¹⁸⁶ Eek säger att en viktig aspekt är att knyta gudstjänsten ”närmare konfirmandernas preferenser och liv”. Det är, säger Eek, viktigt att man i mötet med konfirmander integrerar gudstjänsten med övrig undervisning, ”så att gudstjänsten gestaltar mötet mellan människan (lyssnande) och Guds berättelser (berätta)”.¹⁸⁷ Eek argumenterar för att ”förnya gudstjänstens tilltal i samtiden”.¹⁸⁸

Om konfirmandarbetet tar gudstjänstfrågan på allvar är det inte heller otänkbart att konfirmandarbetet kan komma att gå i bräschen för en förnyelse av gudstjänsten både till form, innehåll och deltagande.¹⁸⁹

3.3 Delaktighet

Följande avsnitt inleds med en reflektion kring innebörden av delaktighet varefter två studier av Caroline Klintborg (tidigare Gustavsson) tillika forskningsrapportens författare, presenteras. Resultat från Klintborgs båda studier redovisas därefter under en och samma rubrik.

3.3.1 DELAKTIG I VILKEN MENING?

Delaktighet är ett begrepp som ofta lyfts fram i diskussioner kring människors gudstjänstfarenheter. Religionspedagogen Caroline Klintborg (tidigare Gustavsson) ger i boken ”Delaktighetens kris” exempel på hur ordet är synonymt med ”ord som ’medverkande’, ’inblandad’ och ’medansvarig’ men också synonymt med ord som ’medbrottsling’ och ’insyltad’”.¹⁹⁰ Klintborg visar därmed att ordet kan ha såväl positiva som negativa konnotationer. När begreppet används i ett kyrkligt sammanhang används ordet dock oftast för att uttrycka

¹⁸¹ Eek 2011, s.125.

¹⁸² Eek 2011, s.127.

¹⁸³ Eek 2011, s.128.

¹⁸⁴ Eek 2011, s.131.

¹⁸⁵ Eek 2011, s.132.

¹⁸⁶ Eek 2011, s.132.

¹⁸⁷ Eek 2011, s.162.

¹⁸⁸ Eek 2011, s.163.

¹⁸⁹ Eek 2011, s.162.

¹⁹⁰ Gustavsson 2016, s.13.

något positivt, en aktivitet och en uppgift. Jag ska återvända till Klintborgs empiriska material men först nämna två andra studier i vilka begreppet diskuterats.

Religionsvetaren Linda Vikdahls studie *Jag vill också vara en ängel* ger exempel på hur delaktighet i kyrkans sammanhang inte sällan relaterar till en förväntan om normalitet, vilket kommer till uttryck i en förväntan om aktivitet och ibland också en förväntan om medvetande.¹⁹¹ Vikdahl menar att riter och symboler spelar en stor roll för en upplevelse av delaktighet.¹⁹² Hon beskriver riter som ett symboliskt rum och menar att riter kan upplevas exkluderande eftersom de formats av normalitetskyrkan.¹⁹³ Att de symboliska rummen därtill tar plats i fysiska rum, gör att också frågor om tillgänglighet blir av betydelse för en upplevelse av delaktighet. Tillgången till det symboliska rummet förutsätter så att säga tillgång till det fysiska rummet.¹⁹⁴

Teologen Marie Rosenius gav 2021 ut boken *Delaktig i vilken mening? En teologisk analys av delaktighetsstrategier i svenskkyrkligt gudstjänstliv*.¹⁹⁵ Syftet med boken är ”att genom återkopplingar till den moderna liturgiska rörelsen och ett sammanförande av perspektiv relaterade till pedagogik, ecklesiologi och liturgi, bidra med fördjupande ecklesiologiska reflektioner om liturgisk delaktighet samt aktualisera den kyrkoorienterade pedagogikens hemvist inom teologin”.¹⁹⁶ Rosenius frågar sig hur delaktighetsstrategier som kommuniceras samt implementeras i Svenska kyrkan kan förstås och vad de säger ”om relationen mellan liturgi, kyrka och samhälle”.¹⁹⁷

Rosenius presenterar med exempel från historia och nutid vad hon betraktar som tre strategier i folkkyrklig kontext för att inbjuda människor till delaktighet. Hon benämner de tre: undervisningsstrategin, förenklingsstrategin samt insocialiseringsstrategin.¹⁹⁸ Rosenius talar utifrån sin studie inte för ett sätt att främja delaktighet men en slutsats hon drar är ”nödvändigheten av en kombinerad teologisk och pedagogisk analys och reflektion”.¹⁹⁹ Hon menar att delaktighetsstrategierna i en och samma kyrka i annat fall riskerar ta sin utgångspunkt i inte självklart förenliga sätt att se på kyrka och lärande.

3.3.2 DELAKTIGHET I PRAKTIKEN

Caroline Klintborg har i två empiriska studier haft människors erfarenhet av söndagens huvudgudstjänst i fokus med ett särskilt intresse för deltagarnas upplevda delaktighet. De två studierna sammanfattas i det följande som ”körstudien” samt studien i ”Asarums pastorat”. De båda studierna presenteras först var för sig och resultat från de båda studierna sammanfattas därefter.

3.3.2.1 Körstudien

I boken *Delaktighetens kris. Gudstjänstens pedagogiska utmaning* från 2016 redovisar Klintborg ett projekt under vilket hon intervjuade präster, kyrkomusiker och körsångare. Syftet med studien är ”att, i hermeneutisk mening, tolka och fördjupa förståelsen för hur 19–40-åriga körsångare beskriver sin delaktighet i gudstjänsten som social praktik”.²⁰⁰ I boken redovisas röster från 8 präster och kyrkomusiker samt 14 körsångare. De intervjuade representerar fyra olika slags församlingar i enlighet med SKL:s kommunklassificering: en förort till en storstad, en större stad, mindre stad i tätbefolkad region samt en mindre ort i glesbygdskommun.

¹⁹¹ Vikdahl 2014, s.63.

¹⁹² Vikdahl 2014, s.198.

¹⁹³ Vikdahl 2014, s.199.

¹⁹⁴ Vikdahl 2014, s.164.

¹⁹⁵ Rosenius 2021.

¹⁹⁶ Rosenius 2021, s.11.

¹⁹⁷ Rosenius, 2021, s.11.

¹⁹⁸ Rosenius 2021, s.63ff.

¹⁹⁹ Rosenius 2021, s.169.

²⁰⁰ Gustavsson 2016, s.44. Se även Gustavsson 2019, 2020.

I analysen av materialet kan Klintborg se hur ett antal aspekter sammantaget tycks vara av betydelse och behöver samverka för en upplevelse av delaktighet i gudstjänsten. Ett resultat av studien är en definition av delaktighet som lyder:

Den gemensamt definierade *aktiviteten* står i centrum för delaktighet i gudstjänsten. *Kontexten* och frågor om *makt* utgör ett slags villkor. Av betydelse för människors delaktighet är därtill en såväl *formell-* som *informell tillhörighet, interaktion, trygghet, autonomi, engagemang* och *identitet*.

Studien visar på ett övergripande plan att såväl präster som kyrkomusiker har ambitionen att ett deltagande i Svenska kyrkans gudstjänster också ska leda till en känsla av delaktighet hos dem som deltar. Studien visar att körsångarnas delaktighet tydligt står i relation till kören och den där gemensamt delade aktiviteten kring sång och musik.

I kören möts körsångarna kring det gemensamma intresset för sång och musik. De delar med andra ord ett intressefokus och en aktivitet. Studien visar att i relation till kören uttrycker körsångarna engagemang men också vad som framstår som en stark önskan om och utrymme för autonomi. Betydelsen av autonomi handlar om självbestämmande och om individens möjlighet att göra självständiga val och bestämma över sin situation. Det handlar därför inte enbart om att bli tilldelad ett beslutsutrymme utan också om deras upplevelse av möjligheten till inflytande över aktiviteten i sin helhet. Körsångarna blir i kören tagna i anspråk och får samtidigt eget utrymme.

I kören har de också utrymme att ställa frågor, diskutera och kommentera och därmed ger de exempel på ett slags makt med det samtidiga ansvar denna implicerar. I relation till kören kan man se exempel på en såväl formell- som informell tillhörighet. Formellt tillhöriga genom sin tillhörighet i kören och informellt tillhöriga därför att de känner sig accepterade i det sociala sammanhang som kören utgör. Körsångarna interagerar på ett självklart sätt med körledaren och varandra. I kören och som ett uttryck för delaktighet uttrycker körsångarna en upplevd identitet, d.v.s. de kan och vill identifiera sig med körsammanhanget. De känner trygghet och deltagandet i kören bekräftas också i de andra kontexter och andra sociala praktiker i vilka de ingår.

Utifrån dessa olika aspekter - som exempel på och uttryck för delaktighet - så visar Klintborg att de alla besvaras i kören. Men studien visar därtill att relationen mellan att delta och vara delaktig i gudstjänsten inte är självklar och körsångarna beskriver hur betydelsebärande aspekter av delaktighet i gudstjänsten tvärtom uteblir.

Studien ger exempel på en diskrepans mellan körsångarna och det sammanhang som är gudstjänstens, en diskrepans som är rumslig då prästen till exempel går upp i predikstolen, språkligt genom upplevelsen av ett högtravande språk och kroppsligt genom de kläder prästen bär och genom prästens rörelse i rummet. Genom de olika attributen blir prästen bärare av något som flera av körsångarna som intervjuas inom ramen för studien beskriver som stelt och svårt att relatera till.

Klintborg talar med utgångspunkt i sociokulturell teori om predikstolen, prästens kläder och kyrkorummet i termer av "kulturella redskap" eller "artefakter". Egentligen ska de som symboler och symbolhandlingar i kyrkan förväntas utgöra "tolkningsmönster för det osägbara" men de tycks i mötet med körsångarna i stället skapa ett avstånd och en distans. De kulturella redskapen eller artefakterna ser med andra ord ut att utgöra hinder för ett möjligt möte och för en upplevd delaktighet i gudstjänsten.

Klintborg menar utifrån studiens resultat att utmaningen för Svenska kyrkan är att de kulturella redskapen inte saknar betydelse för den enskilde utan att de för många människor idag har en betydelse som kyrkan inte självklart önskar kommunicera. Det handlar därför inte om att överföra kunskap till en okunnig generation utan om att förändra en förståelse i en såväl individuell som kulturell mening, något som bjuder en förmodat både svårare och större uppgift.

Att fokus i gudstjänsten, i en samtidig önskan om människors delaktighet, skulle tas i ett arbete för att bygga relationer finns, utifrån studiens resultat, skäl att ifrågasätta. I stället pekar studiens resultat på betydelsen av att tydligare lyfta fram gudstjänstens gemensamma aktivitet, ett intressefokus kring vilket människor kan samlas och ur vilket relationer kan skapas.

Det sistnämnda säger Klintborg mot bakgrund av det tydliga och jämförande exempel som kören utgör. De relationer som körsångarna lyfter fram är inte självklart vare sig personliga eller privata. De relationer körsångarna har till andra körmedlemmar är en följd av, och inte en förutsättning för, ett fokus på det gemensamma intresset för sång och musik. Körsångarna lyfter under intervjuerna fram betydelsen av att man ser varandra, bekräftar de individer man är och att man också får ett fysiskt utrymme att vara det – men relationerna behövde inte vara vare sig personliga eller privata.

Den relation som körsångarna har till varandra kan förstås som exempel på en horisontell delaktighet och en delaktighetsrelation mellan jämlikar. Detta innebär inte ett ifrågasättande av att människor självklart står i någon slags relation till varandra. Klintborg menar dock att det pekar på nödvändigheten av att flytta fokus från relationen i sig, till aktiviteten för deltagarnas gemensamma intresse.

Den diskrepans som går att se mellan körsångarnas deltagande och delaktighet i gudstjänsten tycks alltså kunna förstås som en följd av att aktiviteten, ett intressefokus, i gudstjänsten inte är gemensamt definierad.

Klintborg menar att utmaningen för Svenska kyrkan handlar om hur kyrkan ska bemöta människors mistro och kräver en reflektion kring frågor om autonomi, identitet och makt i relation till Svenska kyrkans gudstjänst. I en reflektion kring gudstjänst och förkunskapskrav måste människor inbjudas till en relation mellan jämlikar menar hon och en samreflektion kring aktiviteten utifrån deltagarnas olika erfarenheter och språkförståelse. Gudstjänsten är inte enbart en "kateketisk akt", skriver hon, men den kan lika lite fungera som en levande mötesplats om den inte bärs upp av pedagogiska kvaliteter.²⁰¹

3.3.2.2 Asarums pastorat

En andra empirisk studie redovisar Caroline Klintborg 2021 i boken *Avstånd, delaktighet, längtan. Gudstjänst i en tid av religiös förändring*. I boken står delaktighet i söndagens gudstjänst i fokus och studien tar plats i Asarums pastorat i Blekinge.²⁰² Pastoratet är ett av tre pastorat i Karlshamns kommun och består av totalt 11 152 invånare varav 76,7% är tillhöriga Svenska kyrkan.²⁰³ Pastoratet består av två församlingar: Asarums församling med ca 8000 medlemmar samt Ringamåla församling med ca 450 medlemmar.²⁰⁴ I mitten av pastoratet ligger Svängsta som i formell mening tillhör Asarums församling.

Under två år satsar man i pastoratet för att öka antalet deltagare i söndagens gudstjänst samt deras upplevda delaktighet i densamma. Samtliga medarbetare engageras inför och under söndagens gudstjänst och annan verksamhet vilar. Under de två år gudstjänstsatsningen pågår så deltar Klintborg som följeforskare.

Syftet med den del av studien som redovisas i boken *Avstånd. Delaktighet. Längtan. Gudstjänst i en tid av religiös förändring* är att "undersöka hur församlingsbor och medarbetare i Asarums pastorat beskriver sin delaktighet i söndagens huvudgudstjänst och hur deras beskrivningar kan bidra till en förståelse för gudstjänstens plats och betydelse i en tid av religiös förändring".²⁰⁵ Materialet från medarbetarna utgörs av intervjuer med sammanlagt nio medarbetare varav någon intervjuats vid mer än ett tillfälle samt en enkät som samtliga sexton medarbetare i pastoratets "inne-team" besvarar i slutet av projektet. Därtill deltar sammanlagt tolv församlingsbor i intervjuer som redovisas i boken.

Studien visar att antalet deltagare i söndagens gudstjänst efter två år inte är fler än tidigare men däremot har de anställdas delaktighet i gudstjänsten blivit större. Klintborg beskriver hur medarbetarna har fått en större förståelse för varandras professioner samt hur deras

²⁰¹ Larsson 2000, s.41.

²⁰² Klintborg 2021. Se även Gustavsson 2020.

²⁰³ Församlingsinstruktionen 2014, s.3.

²⁰⁴ Församlingsinstruktionen 2014, s.13.

²⁰⁵ Klintborg 2021, s.25.

samarbete på också andra arenor har ökat. Medarbetarna talar om gudstjänst som såväl en självklarhet som en besvikelse och medarbetare uttrycker såväl tvivel som hopp inför gudstjänsten. Bland de intervjuade församlingsborna finns exempel på de som talar om gudstjänst i termer av såväl uppfordran som distans och längtan.

När projektet avslutats i Asarums pastorat konstaterar kyrkoherden att medarbetarna inte känner sin församling. Ett svar på det senare blir att man därefter väljer att satsa på en lokal centralt belägen i Asarum till vilken man bland annat inbjuder människor för att dela samtal över en kopp kaffe.²⁰⁶

Projektet ger exempel på att söndagens gudstjänst inte självklart tycks möta människors längtan efter en friare och enklare gudstjänstform. Klintborg skriver i en artikel utifrån projektet följande:

Att man i flera av de församlingar som under senare år lyfts fram som ”goda exempel” och där gudstjänstdeltagandet ökat, har fått dispens från stiftens för att frångå gudstjänstordningen, ger ytterligare stöd för denna analys. Samtidigt kan man fråga sig vilka lärdomar som Svenska kyrkan själv har dragit av dessa ”experiment”?²⁰⁷

Barnets plats i gudstjänsten är något som Klintborg särskilt diskuterar utifrån projektet i Asarum. Klintborg konstaterar att barn i likhet med många vuxna idag kan behöva ”introduceras för vissa moment i gudstjänsten”. Hon säger vidare att ”den mer erfarnes ansvar är då att fråga sig hur gudstjänsten ser ut ur barnets perspektiv,” en fråga som hon menar får sitt tydligaste svar av barnen själva.

Att ge barnet en röst handlar därför inte endast om att låta barnet komma till tals utan också om att lyssna till innehållet i det barnet säger.²⁰⁸

3.3.2.3 Resultat

Utifrån de båda här nämnda studierna framträder några faktorer vara av betydelse för människors positiva gudstjänstupplevelser samt för en inbjudan till gudstjänst.

De aspekter Klintborg lyfter fram som av betydelse för en upplevd delaktighet det vill säga en gemensamt definierad *aktivitet, kontext, makt, formell- som informell tillhörighet, interaktion, trygghet, autonomi, engagemang och identitet* - kan i överförd mening uppfattas bidra också till människors positiva gudstjänstupplevelser. Det handlar då om att människor behöver samlas kring en delad aktivitet eller ett intressefokus. Att man som deltagare vet att man samlas kring ett delat intresse för sång och musik eller inbjuds till gemensam bön eller att dela evangeliet. En människas positiva gudstjänstupplevelse kan därtill gynnas av att kontexten runt den enskilde bekräftar ens deltagande i gudstjänsten och att en själv upplever sig ha en viss makt över situationen. Att den enskilde har kunskap om innebörden av sin formella tillhörighet i kyrkan tycks också vara av betydelse liksom att den enskilde känner sig informellt tillhörig. Interaktion mellan deltagarna, liksom en upplevd trygghet, en känsla av autonomi, en vilja till och en inbjudan till engagemang samt en vilja att identifiera sig med sammanhanget ser också ut att vara av betydelse för en positiv gudstjänstupplevelse.

I Klintborgs studier ges exempel på faktorer som tycks försvåra en positiv gudstjänstupplevelse. Exempel är den diskrepans som beskrivs mellan vad som sägs och vad som hörs, mellan intentioner och ett uteblivet tilltal, mellan intentioner och en upplevelse av otrygghet, mellan en inbjudan och en ovilja att identifiera sig med sammanhanget. Exempelen kan på motsatt sätt uppfattas ge underlag för vad som också kan förväntas bidra till en positiv gudstjänstupplevelse och det förhållningssätt som krävs för att människor ska känna sig delaktiga. Klintborgs studier ger också skäl till en reflektion över det språk man använder i gudstjänsten och kring hur man inbjuder till samtal, hur man skapar trygga rum samt hur man inbjuder till ett sammanhang som människor vill identifiera sig med. Exempelen på den diskrepans som körsångarna beskriver mellan gudstjänst och de egna sammanhangen och den

²⁰⁶ Klintborg 2021, s.146.

²⁰⁷ Gustavsson 2019, s.174.

²⁰⁸ Gustavsson 2018.

tolkning Klintborg gör av att artefakterna tycks stå i vägen, ger också skäl att fundera över hur gudstjänst idag gestaltas.

Studien från Asarums pastorat visar den betydelse ett välkomnande förhållningssätt har för människors upplevda inbjudan till gudstjänst. Den visar också att människor önskar utrymme för att med egna ord formulera sina tankar och böner. En slutsats Klintborg drar är att det har en betydelse att medarbetare själva vill dela den gudstjänst de inbjuder till. Gudstjänsten får inte, skriver hon, ”större relevans än den har för församlingsbors och medarbetarens egna liv”.²⁰⁹ Ett förhållningssätt ser utifrån studierna ut att vara trovärdighet, det vill säga att dela de berättelser och det liv man själv tror på.

En aspekt av betydelse för barnens positiva gudstjänstupplevelser kan utifrån Klintborgs studier sägas vara att lyfta fram barnens perspektiv framför barnperspektiv. Det senare ger enligt Klintborg exempel på kulturella föreställningar om det som är bäst för barnet och verksamhet utformas i det perspektivet för barn men inte tillsammans med barn.²¹⁰ Att i stället lyfta barnens perspektiv ger utrymme för barns egna berättelser om sina liv och upplevelser. För en inbjudan till gudstjänst behöver barnens egna tankar och frågor ges ett självklart utrymme menar Klintborg.

3.4 Jämförande material

I det följande presenteras texter i vilka två profilgudstjänster särskilt lyfts fram: Taizégudstjänsten samt Sinnesrogudstjänsten. Här efter presenteras exempel på vad som skulle kunna ses som exempel på ”salutogena” gudstjänstsatsningar men där den traditionella söndagsgudstjänsten inte stått i centrum.

3.4.1 PROFILGUDSTJÄNSTER: TAIZEGUDSTJÄNST

Taizégudstjänster utgör exempel på vad som här benämns som exempel på profilgudstjänster. Religionspsykologen Jonas Eek har i den tidigare nämnda boken *Här en strand* särskilt tittat på denna gudstjänstform. Han lyfter fram fyra faktorer som kan sägas känneteckna denna liturgi: sång och tystnad, bön, individ och kollektiv samt kyrkorummet.²¹¹

Eek menar att ”[k]änslor av kommunikation, delaktighet och gemenskap underlättas när människor tillsammans är aktiva i ett visst beteende”.²¹² I Taizégudstjänsten utgör sång och tystnad det gemensamma navet. I Taizégudstjänsten kan i stort sett alla moment definieras som bön och bönen tar sig olika uttryck genom tystnad och sång såväl individuellt som gemensamt. Andra moment som predikan, undervisning och information, finner däremot få exempel i en Taizégudstjänst.²¹³ I en Taizégudstjänst utgörs ca 25–30 min av en gemensam kollektiv del vilken föregås och åtföljs av mer individuella moment.²¹⁴ När deltagarna anländer och lämnar gudstjänsten gör man det i sin egen takt men till ljudet av gemensam sång.

I Taize har man möjlighet att anpassa kyrkorummet genom att använda flyttbara väggar. Eek menar att en fullsatt kyrka har visat sig ha en positiv inverkan på människors gudstjänstupplevelse. Genom att flytta väggarna i Taize är kyrkan så att säga alltid fullsatt.²¹⁵ Eek menar därtill att kroppsställningen är av betydelse när människor deltar i religiösa riter. Att man i Taize saknar kyrkbänkar och i stället sitter på golvet eller bönepallar skiljer sig i jämförelse med många andra gudstjänster. Kyrkorummet i Taize stimulerar därtill flera sinnen genom tända ljus, rökelse, och en varm ljussättning. Eek menar att detta tillsammans påverkar deltagarnas uppmärksamhet och tolkning av verkligheten positivt.²¹⁶

²⁰⁹ Klintborg 2021, s.153.

²¹⁰ Gustavsson 2018.

²¹¹ Eek 2013, s.64–66.

²¹² Eek 2013, s.64.

²¹³ Eek 2013, s.65.

²¹⁴ Eek 2013, s.65.

²¹⁵ Eek 2013, s.66.

²¹⁶ Eek 2013, s.66.

3.4.2 PROFILGUDSTJÄNSTER: SINNESROGUDSTJÄNST

2013 skrev professor i kyrkovetenskap Ninna Edgardh artikeln *Gud, ge mig sinnesro. Om sinnesrogudstjänstens plats i Svenska kyrkans gudstjänstförnyelse*. Syftet med artikeln är att beskriva och teologiskt diskutera den rituella förändring som går att se under de sista decennierna av 1900-talet. Denna tid menar Edgardh präglas av ”en uppluckring av den rituella enhetlighet som länge präglat kyrkan” och har inneburit stora förändringar avseende hur kyrkans gudstjänst firas.²¹⁷ Edgardh väljer att särskilt fokusera Sinnesrogudstjänsten som en av de gudstjänstformer som vuxit fram under 1990-talet.

Sinnesrogudstjänster har beskrivits ha en mer öppen och välkomnande attityd i jämförelse med Svenska kyrkans ordinarie gudstjänstformer. Deltagarna har beskrivits uppleva ”en annan form av gemenskap, ärlighet och delaktighet” som kopplats till ”utelämnandet av teologiska utläggningar” till förmån för ”den personliga erfarenheten av en andlighet”.²¹⁸ Mot bakgrund av denna beskrivning framträder Svenska kyrkan som institution såväl stel som föråldrad och ge lite utrymme för existentiella frågor med förankring i människors vardagsliv. Utifrån denna beskrivning ställer sig Edgardh ett antal frågor:

- Är -eller var -Svenska kyrkans traditionella gudstjänst stel och föråldrad?
- Vad är det som skapar upplevelsen av gemenskap och delaktighet i Sinnesrogudstjänsten?
- Hur bekräftas personliga andliga erfarenheter?
- På vilket sätt ges sökandet plats?
- Varför finns ordet ärlighet med i beskrivningen?
- Vad är det i Sinnesrogudstjänsten som passar de existentiella behoven hos ”dagens människor”?
- Finns i Sinnesrogudstjänsten ett ärende till Svenska kyrkans gudstjänstliv mer generellt?

I artikeln beskriver Edgardh den förändring som sedan 1960-talet inneburit att ett idag större antal olika slags gudstjänster kan firas. Edgardh beskriver hur Sinnesrogudstjänster ger exempel på en förskjutning ”från ord till olika kroppsliga uttryck” där ”moment av rörelse, skrivande av bönelappar, ljusständning och personlig förbön, ibland med smörjelse av olja” är exempel.²¹⁹

Förskjutningen mot andra kommunikationsformer än verbalt lyssnande ökar påtagligt individens utrymme för att lägga in egna behov och egna tolkningar i det som sker i gudstjänsten.²²⁰

Edgardh menar att marginal och centrum i kristen tro måste leva i samspel:

helt enkelt därför att centrum i kyrkan är Jesus Kristus, som själv rörde sig i sitt samhälles och sin religiösa traditions utkant, identifierade sig med samhällets minsta och lyfte fram deras perspektiv som normerande. Centrum i kristen tro finns i periferin.²²¹

Skulle periferin komma att utgöra ett alltför stabilt centrum så utmanas kyrkan att på nytt rikta blicken utanför centrum, menar hon.

Edgardh lyfter fram senare års diskussioner kring möjliga vägar framåt för Svenska kyrkan. Ska församlingarna tjäna de som tillhör kyrkan men inte aktivt tror eller ska de tjäna framför allt de människor som deltar i gudstjänstlivet? Edgardh konstaterar att två utmanande brännpunkter går att se i diskussioner om vad och för vem en gudstjänst förväntas vara, men också diskussioner om trosbekännelsen och delandet av mer personliga berättelser.

Trosbekännelsens ord är svårsmälta i en sekulariserad storstadsmiljö på 2000-talet, särskilt för den som från början har svårt att tro på sin rätt att höra till.²²²

²¹⁷ Edgardh 2013, s.54.

²¹⁸ Pousard 2003 (se Edgardh 2013, s.55).

²¹⁹ Edgardh 2013, s.57.

²²⁰ Edgardh 2013, s.57.

²²¹ Edgardh 2013, s.62.

²²² Edgardh 2013, s.63.

Edgardh beskriver hur det i förslag till grundordning för mässa i Svenska kyrkan som gick på remiss i processen mot en ny kyrkohandbok 2010, fanns med ett förslag om utrymme för delande av berättelser. Förslaget avvisades genom argumentet att mötet med Gud är viktigare än mötet med enskilda församlingsmedlemmars personliga erfarenheter.²²³

3.4.3 SALUTOGENA GUDSTJÄNSTSATSNINGAR

Under åren har det tagits fram också andra material som beskriver vad som skulle kunna anses vara exempel på positiva gudstjänstsatsningar. Texterna är dock inte baserade på forskningsstudier utan tar sin utgångspunkt i medarbetares- och församlingsbors egna erfarenheter. En analys av hur positiva de olika exemplen faktiskt varit, är med denna utgångspunkt svår att göra. Men de kan trots det tjäna som exempel i detta sammanhang.

Ett exempel är en bok som gavs ut 2014 inom ramen för satsningen "Succé". Satsningen var ett samarbete mellan Verbum och Kyrkans tidning i syfte att "sprida positiva exempel, uppmärksamma lyckosamma projekt, lyfta fram energi och engagemang".²²⁴ Boken har rubriken *Kyrkan vänder trenden. 14 församlingar berättar* och i den finner vi exempel från Sveriges 13 stift samt en utlandsförsamling som visar former för att gestalta evangeliet i vår tid.

I boken ges exempel på hur man arbetar med dop, konfirmander, unga ledare och vigslar utanför kyrkans lokaler. I boken ställs den retoriska frågan: "Om inte kyrkan själv talar om kyrkan – vem ska då göra det?" I mötet med unga människor understryker man betydelsen av att visa att kristna människor är "normala".

Vi har visat att du får vara fullt normal, ha vilka intressen som helst, gå vilken linje som helst på gymnasiet. Du kan engagera dig i kyrkan och fortfarande vara den du är.²²⁵

I boken framträder verksamheten i Svenska kyrkan som "dörröppnare", där pilgrimsvandringar och föreläsningar utgör ett exempel.

Kyrkan har lyckats skapa en mötesplats och människor nappar. [...] Församlingen är också bra på att locka människor till sig med spännande föreläsningar som fungerar som dörröppnare.²²⁶

I boken berättar en då verksam kyrkoherde i Kinda pastorat om konceptet "Växthuset". Benämningen sammanfattar vuxenväxtarbetet och de mötesplatser som erbjuds vuxna i pastoratet som till exempel föreläsningar, resor och samtalsgrupper.²²⁷ I sin reflektion över verksamhetens relation till gudstjänstlivet menar han att livaktiga gudstjänster inte skapas genom sänkta trösklar utan genom relation och han menar också att trösklarna in till gudstjänsten ska vara höga.

Människor som kommer till kyrkan söker inte bara något, de förväntar sig att finna det som de söker. Här finns en förväntan och då måste det ju finnas något i gudstjänsten och i kyrkans liv att hitta, att ta del av och upptäcka. Tröskeln ska vara hög, den avspeglar förväntningarna!²²⁸

I en församling i Umeå kommenterar en av de anställda den uttalade ambitionen att få upp gudstjänststatistiken och menar att den ambitionen innebär en risk att man reducerar människor till konsumenter. Det är menar hon "först då människor upplever att de fyller en plats och har en funktion som de känner delaktighet".²²⁹

²²³ Edgardh 2013, s.63.

²²⁴ Eek 2014, s.7.

²²⁵ Larsson 2014, s.39.

²²⁶ Sandberg 2014, s.44.

²²⁷ Wallin 2014, s.47.

²²⁸ Wallin 2014, s.48.

²²⁹ Magnusson 2014, s.105.



Foto: Kristin Lidell/Ikon

4. Sammanfattning

I det följande gör jag en sammanfattning av de här nämnda studiernas resultat utifrån de frågeställningar som väglett arbetet: d.v.s. vilka faktorer som framträder vara viktiga för människors positiva gudstjänstupplevelser samt vad som framträder vara av betydelse för människors upplevda delaktighet.

Utifrån genomgången kan ett första konstaterande göras och det är att få studier gjorts i Sverige, i vilka människors faktiska upplevelser av gudstjänst undersökts. Genomgången visar att få studier överhuvudtaget går att finna som genomförts under de senaste tio åren. Detta sagt med reservation för att andra sökord möjligen kunde givit ett annat utfall.

De texter som är sökbara utifrån angivna sökord har inte heller en självklart vetenskaplig ansats, d.v.s. materialet är inte tydligt avgränsat eller en metod för analysen tydligt angiven. Det är inte heller helt enkelt att pröva de teoretiska utgångspunkter som tagits. I några fall är texterna personligt argumenterande och materialet kan uppfattas understödja författarens egna åsikter mer än de presenterar olika människors erfarenheter.

Fredrik Modéus bok från 2009 är en viktig text i sammanhanget men den utgör inte ett strikt vetenskapligt arbete.²³⁰ I stället beskriver han boken som "argumenterande" med plats för hans egna åsikter och som ett "personligt debattinlägg".²³¹ Martin Modéus bok från 2013 är inte heller den strikt vetenskapliga utan handlar "om det där som människor säger i förbigående om gudstjänsten" och bygger på Modéus informella samtal med människor.²³² Eeks texter presenterar inte heller de ett tydligt prövbart material utan utgör snarare en sammanställning av egna och andras tidigare studier. Studierna i Eeks bok *Stanna i vattnet* från 2011 har olika karaktär och bygger i något fall på ett underlag av endast 8 konfirmander²³³ och i andra fall på de stora enkäter som Svenska kyrkan skickat ut.²³⁴ De empiriska studier som efterfrågas av kyrkomötet är därmed få till antalet men Edgardh, Vikdahl och Klintborg ger exempel på det senare.

²³⁰ Modéus, F. 2009, s.21.

²³¹ Modéus, F. 2009, s.21.

²³² Modéus, M. 2013, s.18.

²³³ Se t.ex. Eek 2011, s.126.

²³⁴ Se t.ex. Eek 2011, s.129.

Genomgången försvåras också av att några av de studier som faktiskt genomförts saknas i en lista utifrån angivna söksträngar. Jag tänker då bland annat på den avhandlingsstudie som Andreas Holmberg försvarade 2019 men också på andra studier som genomförts i relation till projektet Framtiden bor hos oss.²³⁵ Det senare finner säkert en förklaring i att projekten inte endast fokuserat gudstjänsten men föranleder frågor kring hur vi som forskare själva definierar innehållet i våra studier, vilka nyckelord vi väljer och hur vi därmed gör våra studier sökbara för andra.

4.1 Gudstjänstens (icke) betydelse

De här presenterade studierna bekräftar den generellt negativa gudstjänsttrend som går att se avseende söndagens gudstjänst. De synliggör också en genomgående krismedvetenhet men inte därmed ett självklart gemensamt svar på hur denna kris ska bemötas. Per Pettersson ifrågasätter utifrån sitt material, varför kyrkan alls håller fast vid att kyrkans identitet knyts till söndagens huvudgudstjänst. I stället föreslår han utifrån sin studie ett förflyttat fokus från söndagens gudstjänst till livsriterna där dop och begravning skulle få en mer framskjutet plats. Han vill också låta kyrkobyggnaderna och kyrkans sociala verksamhet utgöra en tydligare del av kyrkans identitet.

I några av studierna synliggörs orsaker till gudstjänstens icke-betydelse för människor. Jonas Eek sammanfattar som ett exempel, konfirmandernas känsla av "tristess" i en upplevelse av att gudstjänsten är trött, ointresserad, okunnig och långt från Gud. Han menar att upprepade undersökningar visar att "unga människor ofta känner sig vilsna, exkluderade och uttråkade i den institutionaliserade kyrkans gudstjänster".²³⁶ För Eek är svaret inte, vilket Pettersson föreslår, att lämna fokus på gudstjänsten utan i stället att understryka betydelsen av att unga människor socialiseras in i densamma. Eek menar att gudstjänsten för att den ska få en betydelse för unga människor måste uppfattas ge exempel på trygghet, delaktighet, säkerhet och närvaro.

Caroline Klintborg pekar utifrån sina studier bland annat på betydelsen av en inbjudan till ett delat "intressefokus", d.v.s. betydelsen av att deltagarna i en gudstjänst vet kring vad man samlas. Hon talar vidare om betydelsen av trovärdighet, d.v.s. om betydelsen av att medarbetarna själva tror på den gudstjänst de inbjuder till.

Fredrik Modéus och Martin Modéus ger båda uttryck för gudstjänstens centrala plats och betydelse och har lyft fram faktorer som de menar vara av betydelse för att bygga en gudstjänstgemenskap. Fredrik Modéus talar om "relationell ecklesiologi" och menar att vägen till ett levande gudstjänstliv börjar med att människor finner varandra och inbjuds till delaktighet.²³⁷ Martin Modéus beskriver på ett liknande sätt hur tio värdeord återkommer i människors beskrivningar av "goda gudstjänstupplevelser": gemenskap, delaktighet, glädje, beröring, helighet, igenkännande, öppenhet, trygghet, äkthet och närvaro.²³⁸

De två exempel på profilgudstjänster som lyfts fram i texter av Eek och Edgardh är Taize- och Sinnesrogudstjänsten. Edgardh beskriver en av framgångsfaktorerna för den sistnämnda vara "utelämnandet av teologiska utläggningar" till förmån för "den personliga erfarenheten av en andlighet".²³⁹ Faktorer som Eek i sin tur menar kännetecknar Taizegudstjänster är sång och tystnad, bön som tar sig olika uttryck genom tystnad och sång såväl individuellt som gemensamt, utrymmet för såväl individ som kollektiv samt det anpassningsbara kyrkorummet. Bland de konfirmander som värderat olika liturgiska moment visar Eek att de moment som värderas högst alla är exempel på "öppna liturgiska moment": musik, tid för tystnad, att få tända ljus, att fira nattvard, att gudstjänsten är kort och att få vara i kyrkans rum.²⁴⁰ De olika aspekter som lyfts fram i profilgudstjänsterna är med andra ord också de som människor i de här presenterade texterna uttrycker sig sakna i söndagens gudstjänst.

²³⁵ Holmberg 2019; Helgesson Kjellin 2016.

²³⁶ Eek 2011, s.123-124.

²³⁷ Modéus, F. 2009, s.99ff., 118ff.

²³⁸ Modéus, M. 2013, s.20.

²³⁹ Pousard 2003 (se Edgardh 2013, s.55).

²⁴⁰ Eek 2011, s.124f.

4.2 En upplevelse av delaktighet

Delaktighet är ett återkommande begrepp och studierna ger exempel på något olika innebörd av detsamma. Fredrik Modéus talar som ett exempel om ”praktisk delaktighet” och har ett relationellt fokus. Eek visar i sin text tvärtom hur unga människor kan uppskatta möjligheten att inte behöva göra något och menar att resultat av tidigare studier visar ”en kritisk utmaning till en förenklad syn på delaktighet i gudstjänsten”. Han menar att många människor, inte bara unga, verkar tilltalas av gudstjänsten som ett kravlöst rum. Innebörden av begreppet delaktighet har Klintborg undersökt närmare och hon menar utifrån sina studier att relationer inte är en förutsättning för, utan i stället en följd av en upplevd delaktighet. I likhet med Eek utmanar också hon föreställningen att delaktighet självklart innebär ett görande. Aspekter av större betydelse är, menar hon, att man känner sig trygg, att man känner sig sedd och att man inbjuds till ett engagemang som man kan besvara eller välja att tacka nej till.

Flera av författarna talar om betydelse av att socialiseras in i gudstjänsten redan som barn. Eek talar som exempel om betydelsen av ”liturgisk träning”. Patrik Hagman menar att den relation ungdomar får till den gemensamma gudstjänsten är en nyckelfråga i en samtidig önskan om deras fortsatta engagemang i församlingen. I det sammanhanget talar Hagman om betydelsen av att välkomna ungdomarna och ge dem fler ”tolkningsnycklar till liturgin och gudstjänsten”.²⁴¹ Han argumenterar också för verksamhet som inte indelas utifrån givna åldersgrupper. De resultat som Eek lyfter fram och som pekar på ett positivt samband mellan ungdomars upplevelse av gudstjänst under konfirmandtiden och deras tidigare erfarenheter av kyrkans verksamhet samt föräldrarnas antal gudstjänstbesök, kan tolkas som ytterligare ett stöd för att verksamhet i kyrkan måste hållas samman. Man vinner inte ungdomarna genom ett ensidigt ungdomsarbete utan det krävs en helhetssyn på kyrkans verksamhet från vaggan till graven och en verksamhet där gudstjänsten får utgöra en självklar del i en samtidig ambition att socialisera in människor i densamma. Betydelsen av att se barnens perspektiv lyfter såväl Örebro rapporten som Karin Rubensson och Caroline Klintborg fram. Det innebär att se barnen, att räkna med dem och ge dem utrymme till självbestämmande och engagemang utifrån sina förutsättningar.

4.3 Kunskap, trovärdighet och språk

Frågan om socialisation rör vid frågor om också kunskapens betydelse för en fortsatt vilja att delta i gudstjänst. Klintborg visar i sin studie av körsångare, att en bristande känsla av delaktighet i söndagens gudstjänst inte behöver handla om bristande kunskap. Körsångarna ger i hennes studie, exempel på en grupp som är väl förtrogna med gudstjänstens liturgi och söndagens texter. I stället tycks utmaningen för kyrkan i det fallet vara att förändra en redan delad förståelse för och kunskap om såväl gudstjänstens liturgi som dess artefakter, en förståelse och kunskap som kyrkan kanske inte själv önskar kommunicera.

Klintborgs studie visar också betydelsen av att lära känna människor, att som medverkande i gudstjänsten våga träda fram som vittnen, statuera exempel och visa den betydelse gudstjänsten har för en själv och det egna livet. Det handlar om trovärdighet. I en reflektion kring gudstjänst och förkunskapskrav måste människor, menar Klintborg, inbjudas till en relation mellan jämlikhet och en samreflektion kring aktiviteten utifrån deltagarnas olika erfarenheter och språkförståelse.

En analys av vår tids religiösa språklöshet går också att se i de texter som presenterats. Eek talar som exempel om en ”kristen språklöshet gränsande till analfabetism”.²⁴² Klintborgs körstudie ger exempel på hur språket i gudstjänsten kan upplevas högravande och i Örebro rapporten frågar de intervjuade barnen efter musik och ett också talat språk som de kan relatera till. Texterna synliggör med andra ord att såväl det språk som kyrkans representanter talar som det språk som människor idag delar kring tro och religion, behöver utvecklas. Symbolernas och materialitetens betydelse för att konkretisera tro genom tillexempel ljuständning är exempel på ett slags språk och går också att se i bland annat Rubenssons studie. Klintborgs studie av körsångarna visar att exempelvis nattvarden kan upplevas vara ett (allt-för) tydligt, om än ordlöst, uttryck för tro.

²⁴¹ Hagman 2019, s.128.

²⁴² Eek 2013, s.55.



Foto: Magnus Aronson/Ikon

5. Avslutande reflektion

Syftet med föreliggande forskningsöversikt har varit att sammanställa forskning som kan bidra till en ökad förståelse och kunskap om vilka faktorer som är viktiga för människors positiva gudstjänstupplevelser. Jag ska i detta avslutande kapitel sammanfatta några faktorer som framträder i materialet samt vilka implikationer jag bedömer att resultatet får för fortsatt forskning.

5.1 Faktorer av betydelse

Studierna som redovisas i denna översikt visar betydelsen av att vara i dialog med de människor man som kyrka vill välkomna till gudstjänst – med barnen, konfirmanderna, med körsångarna. Kyrkans representanter måste fortsatt tala *med* och inte *om* människor. Studierna visar också betydelsen av att se individen i den samtidigt kollektiva gemenskapen. Studierna visar människors önskan om plats för såväl individuell som kollektiv bön och plats för såväl tro som tvivel.

Innebörden av den delaktighet som människor i kyrkan förväntas uppleva, är utifrån materialet svår att sammanfatta. I några texter framträder ”görandet” vara centralt för en upplevd delaktighet medan betydelsen av kravlöshet framträder som helt avgörande i andra. I några texter förväntas relationer stå i centrum för en upplevd delaktighet medan det gemensamma intressefokuset förväntas stå i centrum för en upplevd delaktighet i andra. I någon studie talas om betydelsen av ökad kunskap för en möjlig delaktighet medan andra texter visar att människor har kunskap men att de inte kan identifiera sig med den kyrka de möter. Studierna visar därför att det inte finns *ett* svar på hur man inbjuder till delaktighet eller vad begreppet i sig rymmer. Men studierna betonar betydelsen av en inbjudan till delaktighet vilket implicerar för enskilda församlingar att fundera över vad det får betyda i den kontext där man är satt att verka.

Ett resultat av betydelse för framtida samtal är, att de olika aspekter som människor lyfter fram som av betydelse i de så kallade profilgudstjänsterna, också är de aspekter som människor uttrycker sig sakna i söndagens gudstjänst. Edgardhs studie av Sinnesrogudstjänsten synliggör också betydelsen av att fundera över vilket utrymme man ger olika slags berättelser – de personliga, de bibliska, de historiskt traderade.

Sammanfattningsvis menar jag att några faktorer framträder vara av särskild betydelse för en positiv gudstjänstupplevelse:

1. Att deltagarna känner sig trygga och sedda
2. Att det ges plats för öppna liturgiska moment i gudstjänsten
3. Att deltagarna får plats som individer i en samtidigt kollektiv gemenskap

För att möjliggöra en positiv gudstjänstupplevelse för människor visar materialet också betydelsen av följande:

4. Att kyrkans representanter själva vill delta i den gudstjänst som kyrkan inbjuder till
5. Att människor får vara delaktiga
6. Att kyrkan har ett generationsöverskridande tilltal

Den fjärde punkten ovan pekar på betydelsen av trovärdighet vilket är ett tema som såväl Klintborg som Martin Modéus tar upp. Modéus hänvisar till Mahatma Gandhi som säger att man ska vara den förändring man själv önskar se i världen.²⁴³ Det handlar med andra ord om att själv bära och tro på den gudstjänst man vill vara med att gestalta.

Fler av de här nämnda texterna pekar på betydelsen av en medveten reflektion. Rosenius talar om betydelsen av att reflektera såväl teologiskt som pedagogiskt över församlingens delaktighetsstrategier. Klintborg talar om betydelsen av en fortsatt såväl teologisk som religionspedagogiskt medveten reflektion avseende gudstjänstens plats och betydelse i vår tid. Hur kan man som kyrka få människor att känna sig trygga och sedda och hur kan man ge plats för individen i en samtidigt kollektiv gemenskap? Hur ser den gudstjänst ut som man vill gestalta, hur inbjuder man till delaktighet och hur finner man det språk och de berättelser som möjliggör ett generationsöverskridande tilltal? Det är några av de frågor som materialet ger Svenska kyrkans medlemmar skäl att ställa sig.

5.2 Implikationer för fortsatt forskning

Exemplen visar att forskningsläget inte självklart bjuder det underlag som behövs för att helt kunna besvara kyrkomötets uppdrag. Jonas Eek konstaterade redan 2013 att endast "begränsad empirisk forskning finns tillgänglig om människors gudstjänstupplevelse".²⁴⁴ En kunskapslucka som Owe Wikström uppmärksamade redan under 1990-talet.²⁴⁵ Eek förklarade bristen på forskning bland annat med att ritualstudier är en relativt ny akademisk disciplin. Han menade också att det kan vara ett uttryck för kyrkans ointresse för den enskilda människans upplevelse och reception av gudstjänsten. Liknande uttryck för vad han benämner "kyrkans självcentrering" finner han exempel på hos Gustaf Wingren som kallade denna kyrkliga tendens en "pesthärd av egocentricitet". Owe Wikström ska ha hävdad att den självupptagenhet som kyrkan ger exempel på hindrar människors möte med heligheten.²⁴⁶

Eeks reflektioner pekar mot att det är kyrkans eget ointresse för frågan som måste betraktas vara orsak till den brist som går att se i forskningsfältet. Samtidigt kan motionen och kyrkomötesuppdraget som låg till grund för denna forskningsöversikt i sig uppfattas ge exempel på ett, från kyrkans sida, allt större intresse för enskilda människors gudstjänsterfarenheter. Det kan också konstateras att finansiering av forskningsprojekt med gudstjänsten i centrum idag finner sina exempel vid Svenska kyrkans enhet för forskning och analys. Huruvida de studier som nu genomförs kommer kunna ge exempel på "människors positiva gudstjänstupplevelser" återstår att se. Konstateras kan dock att fler empiriska studier behövs. För en fördjupad förståelse av hur människor idag upplever gudstjänsten behöver vi som forskare tala *med* människor. Det behövs en fördjupad förståelse för hur individen kan få plats i det samtidig unisona och vilken betydelse kyrkorummet och fysiska kroppars närhet har, i en tid när möten mellan människor allt oftare

²⁴³ Modéus, M. 2013, s.194.

²⁴⁴ Eek 2013, s.25.

²⁴⁵ Eek 2013, s.25; Se Wikström 1994.

²⁴⁶ Eek 2013, s.25f.

sker digitalt. Det behövs en fördjupad förståelse för hur människor idag talar tro och vilket språk som kan användas för att dela evangeliets budskap i vår tid.

Att några av de studier som faktiskt genomförts inte går att finna genom de söksträngar jag angivit är i sig intressant. Ett skäl är självklart att de sökord jag angav kunde varit andra men ett annat skäl är också enligt min bedömning, att vi som forskare inte tycks ha ett enhetligt system för hur vi använder nyckelord. Studier i vilka en analys av gudstjänst faktiskt genomförts framträder därför inte självklart vid en genomgång.

Sammanfattningsvis kan sägas att vi ser ett fortsatt behov av empiriska studier som synliggör människors erfarenheter av gudstjänst och av ritens plats och betydelse i en tid av religiös förändring.



Foto: Magnus Aronson/Ikon

Referenser

- Aurelius, Carl Axel, 1997. *Under ett enda valv. Folkkyrkan i den moderna staden*. Uppsala: Svenska kyrkans församlingsnämnd.
- Blükert, Kjell, 2000. *The Church as Nation. A Study in Ecclesiology and nationhood*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Brodd, Sven-Erik, 1989. *Pastoraleologisk praxis: om kyrkligt liv och arbete i en urbaniserad miljö*. Stockholm: Stockholms församlingsdelegerade.
- Brunne, Eva. et al. (red.), 1997. *Församlingsutveckling – en handbok*. Kristianstad: Origo.
- Bryman, Alan, 2002. *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Byström, Jan & Norrgård, Leif, 1996. *Mer än ord. Liturgisk teologi och praxis*. Stockholm: Verbum.
- Eek, Jonas, 2011. *Stanna i vattnet. Kateketikens syfte och sammanhang*. Stockholm: Verbum.
- Eek, Jonas, 2013. *Här en strand. Människan i liturgin*. Stockholm: Verbum.
- Eek, Jonas, 2014. Förord I: *Kyrkan vänder trenden. 14 församlingar berättar*. Stockholm: Verbum.
- Edgardh, Ninna, 2001. *Feminism och liturgi – en ecklesiologisk studie*. Stockholm: Verbum.
- Edgardh, Ninna, 2010. *Gudstjänst i tiden: gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968–2008*. Lund: Arcus.
- Edgardh, Ninna, 2013. Gud, ge mig sinnesro. Om sinnesrogudstjänstens plats i Svenska kyrkans gudstjänstförnyelse. *Svensk teologisk kvartalsskrift*. 0039–6761.; 89:2, 54–64.
- Ekman, Peter, Falk, Anne & Karlsson Kempfi, Eva-Mari, 2017. *Barnets röst om gudstjänst och delaktighet. Örebroporten*. Strängnäs: Strängnäs stift.
- Ekstrand, Thomas, 2002. *Folkkyrkans gränser. En teologisk analys av övergången från statskyrka till fri folkkyrka*. Stockholm: Verbum.
- Eriksson, Klas & Nygren, Cathrine, 2008. *Växande församlingar i Sverige*. Nyköping: Svenska Baptistsamfundet/NFU.
- Fahlgren, Sune, Lockneus, Elin & Strömmer, Daniel (red.) 2021. *Corona och kyrkorna. Lärdomar, digitala möten och beredskap för nästa kris*. Stockholm: Libris, Tro& Liv Skriftserie.
- Forsling, Josef, Gustavsson, Caroline & Winell Fredrik, 2019. «Man ska vara sig själv»: *En bok om ungdomar, tro och delaktighet*. Örebro: Marcus förlag.
- Fransson, Sara, Gelfgren, Stefan & Jonsson, Pernilla, 2021. Att vara eller inte vara kyrka online. Utmaningar och möjligheter i Svenska kyrkans digitala arbete under coronapandemin I: Fahlgren, S. Lockneus, E. & Strömner, D. *Corona och kyrkorna. Lärdomar, digitala möten och beredskap för nästa kris*. Stockholm: Libris, Tro& Liv Skriftserie, 133–151.
- Församlingsinstruktionen 2014*, Asarums pastorat, Lunds stift.

- Graff-Kallevåg, Kristin & Stangeland Kaufman, Tone, 2019. Bricolage och byggklossar. Kyrkans tradition i händerna på barn och unga. I: Forsling, Gustavsson & Winell (red.) 2019. «Man ska vara sig själv»: En bok om ungdomar, tro och delaktighet. Örebro: Marcus förlag, 73–94.
- Gudstjänstskottets betänkande 2019:1. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Gullbrandzén, Tony & Lundberg, Lars-Åke, 1991. *Handbok i församlingsstrategi*. Finland: Origo.
- Gustavsson, Caroline, 2016. *Delaktighetens kris. Gudstjänstens pedagogiska utmaning*. Skellefteå: Artos.
- Gustavsson, Caroline, 2018. Ska barnets plats vara i centrum av Svenska kyrkans gudstjänst?, *Svensk kyrkotidning* nr 6, 2018, 172-175.
- Gustavsson, Caroline, 2019. Gudstjänst, intressefokus och längtan i en aktivitetsmättad tid. Fallstudium av gudstjänstarbete i Asarums pastorat. I: Forsling, Gustavsson, Winell (red.) 2019. «Man ska vara sig själv»: En bok om ungdomar, tro och delaktighet. Örebro: Marcus förlag, 157–176.
- Gustavsson, Caroline 2020. Delaktighet i praktiken. Söndagens huvudgudstjänst som utmaning och möjlighet. I: *Nordic Journal of Practical Theology*. - 1893-4773; 37:2, 39–57.
- Hagman, Patrik, 2019. Världens bästa ungdomsarbete och världens sämsta gudstjänster. Finlands Evangelisk-lutherska kyrkas konfirmandarbete om ”Den perfekta ön”. I: Forsling, Gustavsson & Winell (red.) 2019. «Man ska vara sig själv»: En bok om ungdomar, tro och delaktighet. Örebro: Marcus förlag, 115–132.
- Harling, Per, 1994. Gudstjänst och delaktighet. I: Göranson (red.) *Omvänd till verklighet. Gudstjänst för 2000-talet*. Stockholm: Origo, s. 11–32.
- Helgesson Kjellin, Kristina, 2016. *En bra plats att vara på. En antropologisk studie av mångfaldsarbete och identitetsskapande inom Svenska kyrkan*. Skellefteå: Artos.
- Holmberg, Andreas, 2019. *Kyrka i nytt landskap: en studie av levd ecklesiologi i Svenska kyrkan*. Skellefteå: Artos.
- Håkansson, Bo, 2001. *Vardagens kyrka. Gustaf Wingrens kyrkosyn och folkkyrkans framtid*. Lund: Arcus.
- Klintborg, Caroline, 2021. *Avstånd, delaktighet, längtan. Gudstjänst i en tid av religiös förändring*. Skellefteå: Artos.
- Krook, Caroline, 1987. *Gudstjänst och gudstro*. Stockholm: Verbum.
- Kyrkohandbok för Svenska kyrkan*, 2017. Stockholm: Verbum.
- Kyrkomötets beslut (KmSkr) 2019:12 *Gudstjänstupplevelser*. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Kyrkoordningen* 2021. Stockholm: Verbum.
- Kyrkostyrelsens skrivelse (KsSkr) 2021:3 *Redogörelse för behandlingen av kyrkomötesärenden*. Uppsala: Svenska kyrkan, 9. <https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=2238259&ptid=>

4326&infoscreen=true

Lans J.M. van der & Geerts, H. 1990. The impact of the liturgical setting. An empirical study from the perspective of environmental psychology I: Heimbrock & Boudewijnse (red.) *Current Studies on Rituals – Perspectives for the Psychology of Religion*. Amsterdam: Rodopi.

Larsson, Martin, 2014. Unga får unga att komma till kyrkan. I: *Kyrkan vänder trenden. 14 församlingar berättar*. Stockholm: Verbum, 35–41.

Larsson, Rune, 2000. Gudstjänsten som pedagogisk process. I: *Forskning om gudstjänst*. Tro&Tanke. Svenska kyrkans forskningsråd 2000: 2, 40–53.

Lockneus, Elin, 2021. Med skärmen som kyrkfönster. Digitala migrerande liturgiska praktiker. I: Fahlgren, Lockneus, & Strömner (red.) *Corona och kyrkorna. Lärdomar, digitala möten och beredskap för nästa kris*. Stockholm: Libris, Tro& Liv Skriftserie, 183–204.

Magnusson, Erika, 2014. Umeåbor möts kring matbordet. I: *Kyrkan vänder trenden. 14 församlingar berättar*. Stockholm: Verbum, 99–106.

Modéus, Fredrik, 2005. *Mod att vara kyrka*. Stockholm. Verbum.

Modéus, Fredrik, 2009. *Längta efter liv: församlingstillväxt i Svenska kyrkan*. Stockholm: Verbum.

Modéus, Fredrik, 2015. *Gudstjänstgemenskap i folkkyrkan. Ett studium av gudstjänstgemenskapens identitet och ställning i Svenska kyrkan*. Stockholm: Verbum.

Modéus, Martin, 2005. *Mänsklig gudstjänst. Om gudstjänsten som relation och rit*. Stockholm: Verbum.

Modéus, Martin, 2013. *Gudstjänstens kärnvärden. Om relationer, värden och form i gudstjänsten*. Stockholm: Verbum.

Norrgård, Leif, 1999. Församling eller åhörare? Vad händer med gudstjänsten i Svenska kyrkan? I: Alwall (red.) *Kyrkan räknas. Perspektiv på Svenska kyrkans statistik 1998*. Tro&Tanke: Svenska kyrkans forskningsråd 1999:5, 58–65.

Persenius, Ragnar, 2000. *Nådens budbärare- om den sakramentala folkkyrkan*. Stockholm: Verbum.

Pettersson, Per, 2013. *Utmaningar för Svenska kyrkans identitet. När behovet av kyrkan ökar men söndagsgudstjänsterna minskar*. Karlstad: Karlstad stift.

Pousard, Petra, 2003. *"Gud, ge mig sinnesro" En fenomenografisk undersökning av upplevelser i och kring sinnesrogudstjänsten*. D-uppsats, 10 poäng, Gävle: Gävle Högskola, Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap.

Rosenius, Marie, 2017. Predikan och gudstjänst i den nutida folkkyrkan. Kristus mun eller emotionell performance? I: *Svensk Teologisk Kvartalsskrift*, 93(1–2), 81–93.

Rosenius, Marie, 2021. *Delaktig i vilken mening? En teologisk analys av delaktighetsstrategier i svenskkyrkligt gudstjänstliv*. Skellefteå: Artos förlag.

Rubenson, Karin, 2021. *Karnevalesk gudstjänst. Barns plats i kyrkans liturgi*. Uppsala: Uppsala universitet.

- Sahlberg, Carl-Erik, 1988. *Budskapets väg*. Värnamo: Verbum.
- Sandberg, Elisabet, 2014. Vuxnas tro växer i Kisa. I: *Kyrkan vänder trenden. 14 församlingar berättar*. Stockholm: Verbum, 43–46.
- Sandahl, Dag, 1973. *Vida hon famlar. Till kritiken av folkkyrkan*. Uppsala: Pro Veritate.
- Sandahl, Dag, 1974. *I himlen på jorden. Utkast till en pastoral teologi*. Uppsala: Pro Veritate.
- Sandahl, Dag, 1976. *Två systrars exempel*. Stockholm: Verbum/Studiebokförlaget.
- Sjöborg, Anders, 1998. Vad vill tonåringar med konfirmationen? I: Straarup & Winqvist Hollman (red.) *Med livet som läsebok. Konfirmandarbete i Svenska kyrkan*. Stockholm: Svenska kyrkans forskningsråd, Tro & Tanke 1998:3, 68–84.
- Sjödin, Anders-Petter, 1996. *Sök Guds ansikte*. Finland: Cordia/Trots allt.
- Skolforskningsinstitutet 2018. Bilaga 1: Sökstrategi. I: Skolforskningsinstitutet 2018. *Feedback i skrivundervisningen*. Systematisk översikt 2018:01. Solna: Skolforskningsinstitutet.
- Svenska kyrkan 2008. *Riktlinjer för konfirmandarbete*. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Svenska kyrkan 2021. *Svenska kyrkan i siffror*. <https://www.svenskakyrkan.se/statistik>
- Wallin, Ing-Marie, 2014. "Utan engagerade församlingsbor är kyrkan död". I: *Kyrkan vänder trenden. 14 församlingar berättar*. Stockholm: Verbum, 47–50.
- Vikdahl, Linda, 2014. *Jag vill också vara en ängel: om upplevelser av delaktighet i Svenska kyrkan hos personer med utvecklingsstörning*. Skellefteå: Artos.
- Vikström, Björn, 2015. Recension av Fredrik Modéus, *Gudstjänstgemenskap i folkkyrkan. Ett studium av gudstjänstgemenskapens identitet och ställning i Svenska kyrkan*. Stockholm: Verbum, 2015. 550 sid. I: *Svensk Teologisk Kvartalsskrift* Vol 91 Nr 3.
- Wikström, Owe, 1994. "Gudstjänstens psykologi och samhällliga kontext – en teoretisk diskussion" I: Gustafsson, Dahlgren, Pettersson, Geyer & Wikström. *Konsten att gå i kyrkan. Fyra rapporter från ett religionssociologiskt projekt i Göteborg*. Klippan: Svenska kyrkans forskningsråd, Tro&Tanke. 1994:4, 213–214.

Bilaga 1

Genomgång av tidigare studier

I det följande listas de söksvar jag fått utifrån de i rubrikerna angivna söksträngarna. Sökningen genomfördes i mitten av oktober 2021. De svenska databaser jag använt presenteras kort. Antalet poster redovisas därefter under varje söksträng samt det urval som undertecknad bedömer faller inom ramen för forskningsöversiktens intresse, d.v.s. studier som förväntas kunna bidra till en ökad förståelse och kunskap om vilka faktorer som är viktiga för människors gudstjänstupplevelse. I det fall poster dyker upp som svar på mer än en söksträng har jag, med några undantag, endast redovisat desamma när de nämns första gången. Undantag har gjorts när endast en post funnits.

I genomgången har historiska översikter samt texter som inte fokuserar på Svenska kyrkan valts bort. Jag har till exempel valt bort texter av typen "De första kristnas riter" samt "Pastorns gudstjänstansvar".

Texterna redovisas i alfabetisk ordning och genomgången har fokus på de studier som genomförts de senaste 10 åren, d.v.s. efter 2010. I några fall redovisas också så kallat icke-akademisk litteratur då den ger exempel på röster från församlingsbor.

LIBRIS

<https://libris.kb.se/>

LIBRIS är en nationell söktjänst med information om titlar på svenska bibliotek. Kungl. biblioteket ansvarar för drift och utveckling av tjänsten.

Söksträng: delaktighet AND gudstjänst

7 poster, 6 av 7 poster redovisas. [ej Nattvardspastoral som talbok]

Ekman, Peter; Falk, Anne & Karlsson Kempf, Eva-Mari (red) 2017. *Barnets röst: om gudstjänst och delaktighet: Örebro rapporten*. Örebro: Örebro pastorat.

Eriksson, Robert & Halldorf, Joel & Molin, Åsa, 2018. *Söndag: gudstjänst i en ny tid*. Örebro: Libris förlag.

Gustavsson, Caroline 2018. Ska barnets plats vara i centrum av Svenska kyrkans gudstjänst? I: *Svensk kyrkotidning*. - 0346-2153; 6, 172–175.

Gustavsson, Caroline 2020. Delaktighet i praktiken [Elektronisk resurs] söndagens huvudgudstjänst som utmaning och möjlighet. I: *Nordic Journal of Practical Theology*. - 1893-4773; 37:2, 39–57.

Klintborg, Caroline 2021. *Avstånd. Delaktighet. Längtan. Gudstjänst i en tid av religiös förändring*. Skellefteå: Artos.

Rosenius, Marie 2021. *Delaktig i vilken mening? En teologisk analys av delaktighetsstrategier i svenskkyrkligt gudstjänstliv*. Skellefteå: Artos förlag.

Söksträng: delaktighet AND gudstjänst AND deltagande

1 post.

Gustavsson, Caroline 2020. Delaktighet i praktiken [Elektronisk resurs] söndagens huvudgudstjänst som utmaning och möjlighet. I: *Nordic Journal of Practical Theology*. - 1893-4773; 37:2, 39–57.

Söksträng: gudstjänst

4180 poster varav ”artikel/kapitel” uppgår till 259. Flera poster som här valts bort utgörs av TV-gudstjänster, historiska beskrivningar av ett förändrat gudstjänstliv samt texter som berör religiösa ritualer i andra traditioner än den kristna. Utöver de redan tidigare nämnda texterna noteras följande:

Bexell, Olof 2013. Kyrka och gudstjänst. I: *Signums svenska kulturhistoria*. Karl Johantiden. - 2008. - 9789187896873 (inb.); s. 131-[167].

Edgardh, Ninna 2013. Gud, ge mig sinnesro. Om sinnesrogudstjänstens plats i Svenska kyrkans gudstjänstförnyelse. *Svensk teologisk kvartalskrift*. - 0039-6761; 89:2, 54–64.

Edgardh, Ninna 2010. *Gudstjänst i tiden: gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968-2008*. Lund: Arcus.

Gunner, Ulla Marie, 2011. *Gudstjänst som berör*. Stockholm: Verbum.

Gustavsson, Caroline 2016. *Delaktighetens kris. Gudstjänstens pedagogiska utmaning*. Skellefteå: Artos.

Gustavsson, Caroline 2016. Ett pedagogiskt perspektiv på Svenska kyrkans gudstjänst. *Svensk kyrkotidning*. - 0346-2153; 2, 47–50.

Hössjer Sundman, Boel 2017. *Ett öppet och tillåtande rum - byggt för gudstjänst. Mellan himmel och jord: Svenska kyrkans kulturarv inför framtiden*. - 9789152636664; s. 31-41.

Jonsson, Åke; Camnerin, Sofia; Fahlgren Sune (red) 2015. *Motstånd och förvandling: gudstjänst på självförverkligandets marknad*. Örebro: Marcus.

Modéus, Fredrik 2009. *Längta efter liv: församlingstillväxt i Svenska kyrkan*. Stockholm: Verbum.

Modéus, Martin 1998. *Barnet i gudstjänsten: föredrag vid kursdagar om barn och gudstjänst i Linköping 6 och 26 september 1997*. Linköpings stiftsbok. Linköping: Linköpings stift, 1959-. - ISSN 0282-3373; 1997/98 (92), s. 14-31: ill.

Modéus, Martin. 2013. *Gudstjänstens kärnvärden. Om relationer, värden och form i gudstjänsten*. Stockholm: Verbum.

Weman, Gunnar; Nordenstorm, Leif & Tiit Pädam (red). Och hela folket sade Amen: *perspektiv på gudstjänst och kyrka: festskrift till ärkebiskop emeritus Gunnar Weman*. Skellefteå: Artos & Norma Bokförlag.

Rosenius, Marie 2017. Predikan och gudstjänst i den nutida folkkyrkan [Elektronisk resurs] Kristus mun eller emotionell performance? I: *Svensk teologisk kvartalskrift*. - 0039-6761; 93:1-2, 81-93.

Rubenson, K. 2021. *Karnevalsk gudstjänst: barns plats i kyrkans liturgi*. Uppsala: Uppsala universitet.

Skoting, Lena 1998. *Barn och gudstjänst*. Karlstads stiftsbok. - Karlstad: Stiftskansliet, 1969-. - ISSN 0280-0705; 1999 (87), s. 69-71: ill.

Sporre, Karin 2000. Genus, gudstjänst och ett nytt millennium: frågor om helhet och förnyelse. *Tro & tanke*. - 1101-7937; 75(2000):2, s. 27-39.

Steinmetz, Uwe 2021. *Jazz i gudstjänsten och gudstjänst i jazz: Den liturgiska, sakrala och andliga jazzens språk i en postsekulär tidsålder [Elektronisk resurs]* Göteborg: Göteborgs universitet, Doktorsavhandling.

Sundmark, Stina Fallberg (red) 2018. *Kristen gudstjänst: en introduktion*. Skellefteå: Artos.

Åberg, Göran 2001. Det religiösa Jönköping 1991-2000: gudstjänst- och andaktsliv i ett tioårsperspektiv. I: *Då, nu och sedan: perspektiv på Svenska kyrkans statistik 2000*. - Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd, 2001. - (Tro & tanke, ISSN 1101-7937; 2001:4); S. 46-71.

Söksträng: gudstjänst AND erfarenhet

2 poster varav endast en relevant och redan tidigare nämnd ljudupptagning av Fredrik Modéus "Längtan efter liv".

Söksträng: gudstjänst AND erfarenhet AND delaktighet

Gav inga sökträffar alls.

Söksträng: gudstjänst AND upplevelse

Sökningen gav noll träffar.

Söksträng: liturgi

337 poster innefattande liturgi i flera olika traditioner. Studier av särskilt intresse för denna genomgång och vilka inte nämnts tidigare bedöms vara följande:

Eek, Jonas 2013. *Här en strand människan i liturgin*. Stockholm: Verbum.

Groome, Thomas 2015. *Kommer det att finnas tro?: En ny vision för undervisning och växande tro*. Books on Demand.

Johnsen, Elisabeth Tveito. 2007. *Barneteologi og kirkens ritualer: perspektiver på trosopplæring, barn og konfirmanter*. Oslo: Det praktisk-teologiske seminar.

Rosenius, Marie 2019. *Spänning och samspel: en orientering i ekklesiologi och liturgi*. Skellefteå: Artos.

Stordal, Hans Ivar & Balsnes, Anne Haugland 2015. *Gudstjeneste à la carte: liturgireformen i Den norske kirke / Anne Haugland Balsnes ... [et al.] (red.)*. Oslo: Verbum akademisk.

Tobin, Henrik 2015. *Ett gemensamt kosmos: perspektiv på musik, liturgi och teologi*. Skellefteå: Artos.

Söksträng: liturgi AND gudstjänst

36 poster och inget nytt av intresse för översiktens fokus jämfört med sökningen på enbart "liturgi".

Söksträng: gudstjänst AND barn OR unga

Sökningen gav 41 620 nedslag men med ett mycket spretigt resultat. Det är fokus på barn och ungdomslitteratur. Ett exempel som kan uppfattas vara nära sökfokus men ändå utanför det tänkta urvalet var följande:

Suck: tidning för Sveriges unga katoliker. Sveriges unga katoliker (utgivare) ISSN 0346-1998

DIVA

<https://www.diva-portal.org/smash/search.jsf?dswid=-7268>

"Diva (stiliserat DiVA) står för *Digitala vetenskapliga arkivet och är ett digitalt publicerings-system som gör det möjligt för universitet, högskolor, forskande myndigheter och institut att samla och tillgängliggöra publikationer för omvärlden. DiVA vidareutvecklas och drivs i samarbete mellan samtliga anslutna medlemmar. Sett till antalet medlemmar är DiVA det nationellt dominerande systemet för publikationsdata i Sverige idag med närmare 50 anslutna organisationer. Genom DiVA sker årligen 45 miljoner nedladdningar i fulltext vilket motsvarar drygt 123 000 per dygn och i genomsnitt 86 nedladdningar per minut. Systemet ägs av Uppsala universitet och ansvaret för den verksamhetsnära gemensamma förvaltningen sker vid Uppsala universitetsbibliotek. Vidareutvecklingen sker i samarbete mellan samtliga anslutna medlemmar som gemensamt fattar beslut om budget, strategier och utvecklingsmål. Förvaltning och vidareutveckling finansieras via fastlagda avgifter. Varje organisation äger och ansvarar för innehållet i sin egen databas".¹*

Avgränsning: Forskningspublikationer

Söksträng: delaktighet AND gudstjänst

8 poster.

Forsling, Josef; Gustavsson, Caroline; Winell Fredrik 2019. *"Man ska vara sig själv": En bok om ungdomar, tro och delaktighet*. Örebro: Marcus förlag.

Gustavsson, Caroline 2016. *Delaktighetens kris: Gudstjänstens pedagogiska utmaning*. Skellefteå: Artos.

Gustavsson, Caroline 2018. Ska barnets plats vara i centrum av Svenska kyrkans gudstjänst? I: *Svensk kyrkotidning*. - 0346-2153; 6, 172-175.

Gustavsson, Caroline 2019. Gudstjänst, intressefokus och längtan i en aktivitetsmättad tid: Fallstudium av gudstjänstarbete i Asarums pastorat. I: Forsling, Gustavsson, Winell 2019. *"Man ska vara sig själv": En bok om ungdomar, tro och delaktighet*. Örebro: Marcus förlag, s. 157-176.

Gustavsson, Caroline 2019. Svenska kyrkans huvudgudstjänst mellan tradition och förnyelse. *Svensk kyrkotidning*, ISSN 0346-2153, nr 5, s. 144-147.

Gustavsson, Caroline 2020. Delaktighet i praktiken: söndagens huvudgudstjänst som utmaning och möjlighet. *Nordic Journal of Practical Theology*, ISSN 1893-4773, Vol. 37, nr 2, s. 39-57.

¹ Wikipedia: sökord "Diva". Hämtad 2021-10-18.

Klintborg, Caroline 2021. *Avstånd. Delaktighet. Längtan. Gudstjänst i en tid av religiös förändring*. Skellefteå: Artos.

Rosenius, Marie 2021. *Delaktig i vilken mening? En teologisk analys av delaktighetsstrategier i svenskkyrkligt gudstjänstliv*. Skellefteå: Artos förlag.

Söksträng: delaktighet AND gudstjänst AND deltagande

1 post.

Gustavsson, Caroline 2020. Delaktighet i praktiken [Elektronisk resurs] söndagens huvudgudstjänst som utmaning och möjlighet. I: *Nordic Journal of Practical Theology*. - 1893-4773; 37:2, 39–57.

Söksträng: gudstjänst

93 poster.

Ahlstrand, Kajsa 2009. Från plikten till hjärtat: Förändringar i vardagens gudstjänster. I: Stephan Borgehammar; Kajsa Ahlstrand [ed] *Gudstjänst och vardag*. Malmö: Artos&Norma bokförlag, 2009, Vol. 84, s. 9-25.

Bexell, Oloph 2008. Kyrka och gudstjänst. *Signums svenska kulturhistoria*.: Karl Johanstiden. Stockholm: Atlantis förlag, 2008, s. 131–167.

Borgehammar, Stephan, Fahlgren, Sune; Fallberg Sundmark, Stina 2019. *Gudstjänstens mening*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Brodd, Sven-Erik 2000. Kyrkosyn och gudstjänst. Om ekklesiologiskt studium av liturgi: Forskning om gudstjänstliv. *Svenskt Gudstjänstliv 75: Tro & Tanke*, nr 2, s. 83-99.

Bäckström, Anders 1993. Gudstjänst i förändring. *Svensk kyrkotidning*, ISSN 0346-2153, nr 22, s. 242-243.

Camnerin, Sofia 2004. *Byggstenar för gudstjänst: idéer och material för gudstjänstförnyelse*. Stockholm: Verbum.

Camnerin, Sofia 2015. *Motstånd och förvandling: gudstjänst på självförverkligandets marknad*. Örebro: Marcus förlag.

Edgardh, Ninna 2006. Gemenskap, auktoritet och självbild. I: *Lika olika som andra: Röster om mångfald i gudstjänst*, Svenska kyrkan, Uppsala, 2006, s. sid. 103–112.

Edgardh, Ninna 2010. *Gudstjänst i tiden: Gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968-2008*. Lund: Arcus förlag.

Edgardh, Ninna 2013. Gud, ge mig sinnesro: Om sinnesrogudstjänstens plats i Svenska kyrkans gudstjänstförnyelse *Ingår i: Svensk teologisk kvartalskrift*, ISSN 0039-6761, Vol. 89, nr 2, s. 54-64 Artikel i tidskrift (Övrigt vetenskapligt) Published. Lund, 2013. Vol. 89, nr 2, s. 54-64.

Edgardh, Ninna 2014. Att mejsla fram ett språk för Gud. *Ingår i: Feminism och kyrkan: På spaning efter jämställdheten*. Varberg: Argument, 2014, 1, s. 47–53.

Edgardh, Ninna 2016. Gudstjänst i tiden: - ekumenik, uppståndelsehopp och en kyrka som söker sin kropp. *Svensk kyrkotidning*, ISSN 0346-2153, Vol. 112, nr 12, s. 380-384.

Edgardh, Ninna 2019. Ordet blir kött och slår upp sitt tält ibland oss: Om att fira gudstjänst i sin kropp. Ingår i: *Den kommunikativa kyrkan: Festskrift till Bernice Sundkvist på 60-årsdagen* / [ed] Birgitta Sarelin & Mikael Lindfelt, Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2016, s. 41-54.

Edgardh, Ninna 2019. Liturgins grammatik i nordisk kontext. Ingår i: *Gudstjänstens mening* / [ed] Borgehammar, Stephan m fl, Skellefteå: Artos & Norma, 2019, s. 65-80.

Pettersson, Per 2013. *Utmaningar för Svenska kyrkans identitet: När behovet av kyrkan ökar men söndagsgudstjänsterna minskar*. Karlstad: Karlstads stift.

Rubenson, Karin. 2021. *Karnevalsk gudstjänst: barns plats i kyrkans liturgi*. Uppsala: Uppsala universitet.

Sporre, Karin 2000. Genus, gudstjänst och ett nytt millennium: Frågor om helhet och förnyelse. Ingår i: *Tro och Tanke 2000:2. Forskning om gudstjänst*, Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd, 2000, s. 27-39.

Weman, Gunnar 2006. *Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum: Förhållandet mellan det sena 1900-talets liturgireform och det medeltida gudstjänstrummet i Svenska kyrkan*. Uppsala: Uppsala universitet.

Söksträng: gudstjänst AND erfarenhet

Gav inga träffar.

Söksträng: gudstjänst AND erfarenhet AND delaktighet

Gav inga träffar.

Söksträng: gudstjänst AND barn OR unga

93 sökträffar

Appelqvist, Tomas 2014. Befrielse på folkspråk?: Språk och ecklesiologi i reformationstida kyrkoordningar och i kyrkohandboksförslaget. I: *Framtidens gudstjänst?: Kyrkohandboksförslaget granskat* / [ed] Stephan Borgehammar, Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2014, s. 17-48.

Bexell, Oloph 2009. När vardagslivet profanerade gudstjänsten: Kyrkomötesdiskussionen om kungörelseläsningen i högmässan. I: *Gudstjänst och vardag* / [ed] S.Å. Selander, Skellefteå: Artos, 2009, s. 26-59.

Brander Jonsson, Hedvig 2000. Svensk forskning kring kyrkorummets gestaltning och utsmäckning. Ingår i: *Forskning om gudstjänst*, Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd, 2000, s. 11-26.

Camnerin, Sofia & Kazen, Thomas. 2004. *Byggstenar för gudstjänst: idéer och material för gudstjänstförnyelse*. Stockholm: Verbum.

Edgardh Beckman, Ninna 2008. Diakoni och gudstjänst - en relation med förhinder. Ingår i: *Svensk kyrkotidning*, Vol. 4875, nr 5-6.

Edgardh Beckman, Ninna 2006. Gemenskap, auktoritet och självbild. Ingår i: *Lika olika som andra: Röster om mångfald i gudstjänst*, Svenska kyrkan, Uppsala, 2006, s. sid. 103-112 (Övrig (populärvetenskap, debatt, mm)) Svenska kyrkan, Uppsala, 2006. s. sid. 103-112.

Edgardh, Ninna 2016 Ordet blir kött och slår upp sitt tält ibland oss: Om att fira gudstjänst i sin kropp *Ingår i: Den kommunikativa kyrkan: Festskrift till Bernice Sundkvist på 60-årsdagen* / [ed] Birgitta Sarelin & Mikael Lindfelt, Skellefteå: Artos & Norma bokförlag, 2016, s. 41-54.

+ ett antal intresseväckande titlar bland självständiga arbeten.

Söksträng: gudstjänst AND upplevelse

Sökningen gav noll träffar.

Söksträng: liturgi AND gudstjänst

21 träffar

Lockneus, Elin 2021. Med skärmen som kyrkfönster: Digitalt migrerande liturgiska praktiker. *Ingår i: Corona och kyrkorna: Lärdomar, digitala möten och beredskap för nästa kris* / [ed] Sune Fahlgren, Elin Lockneus, Daniel Strömner, Stockholm: Libris, 2021, s. 183–204.

+ också här finns intresseväckande titlar bland självständiga arbeten.

SwePub

<https://swepub.kb.se/>

Vetenskaplig publicering vid svenska lärosäten: artiklar, konferensbidrag och avhandlingar med mera.

Söksträng: delaktighet AND gudstjänst

8 poster.

Forsling, Josef; Gustavsson, Caroline; Winell Fredrik 2019. *"Man ska vara sig själv": En bok om ungdomar, tro och delaktighet*. Örebro: Marcus förlag.

Gustavsson, Caroline, 2016 *Delaktighetens kris: Gudstjänstens pedagogiska utmaning*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Gustavsson, Caroline, 2018. Ska barnets plats vara i centrum av Svenska kyrkans gudstjänst? *Ingår i: Svensk kyrkotidning*. - 0346-2153; :6, s. 172-175.

Gustavsson, Caroline, 2019 Svenska kyrkans huvudgudstjänst mellan tradition och förnyelse *Ingår i: Svensk kyrkotidning*. - 0346-2153; :5, s. 144-147.

Gustavsson, Caroline, 2019. Gudstjänst, intressefokus och längtan i en aktivitetsmättad tid: Fallstudium av gudstjänstarbete i Asarums pastorat. *Ingår i: «Man ska vara sig själv»*. - Örebro: Marcus förlag. - 9789179996925; s. 157-176.

Gustavsson, Caroline, 2020 Delaktighet i praktiken: söndagens huvudgudstjänst som utmaning och möjlighet. *Ingår i: Nordic Journal of Practical Theology*. - 1893-4773; 37:2, s. 39-57.

Klintborg, Caroline 2021. *Avstånd. Delaktighet. Längtan. Gudstjänst i en tid av religiös förändring*. Skellefteå: Artos.

Rosenius, Marie, 2021. *Delaktig i vilken mening?: En teologisk analys av delaktighetsstrategier i svenskkyrkligt gudstjänstliv*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag.

Söksträng: delaktighet AND gudstjänst AND deltagande

1 sökträff, varför den anges här.

Gustavsson, Caroline, 2020. Delaktighet i praktiken: söndagens huvudgudstjänst som utmaning och möjlighet Ingår i: *Nordic Journal of Practical Theology*. - 1893-4773; 37:2, s. 39–57.

Söksträng: gudstjänst

95 poster

Borgehammar, Stephan (redaktör/utgivare), Fahlgren, Sune (redaktör/utgivare), Edgardh, Ninna (redaktör/utgivare) *Gudstjänstens mening*. Skellefteå: Artos & Norma, 2019.

Brodd, Sven-Erik 2000. Kyrkosyn och gudstjänst. Om ecklesiologiskt studium av liturgi: Forskning om gudstjänstliv. Ingår i: *Svenskt Gudstjänstliv 75: Tro & Tanke* :2, s. 83-99.

Bäckström, Anders, 1993. Gudstjänst i förändring: Studier av gudstjänstförnyelsen i Uppsala domkyrka. Uppsala: *Religionssociologiska skrifter*, Serie: Religionssociologiska skrifter, 1101-4776; 7.

Edgardh, Ninna, 2013. Gud, ge mig sinnesro: Om sinnesrogudstjänstens plats i Svenska kyrkans gudstjänstförnyelse. Ingår i: *Svensk teologisk kvartalskrift*. - Lund. - 0039-6761 ; 89:2, s. 54-64.

Edgardh, Ninna, 2014. Att mejsla fram ett språk för Gud. Varberg: Argument, 2014. Ingår i: *Feminism och kyrkan*. - Varberg: Argument. - 9789173154543, s. 47-53. Bokkapitel.

Edgardh, Ninna, 2016. Söndag: Gudstjänst i en ny tid. Ingår i: *Svensk teologisk kvartalskrift*. - 0039-6761; 92:3-4, s. 180-181.

Edgardh, Ninna, 2016 Ordet blir kött och slår upp sitt tält ibland oss: Om att fira gudstjänst i sin kropp. Ingår i: *Den kommunikativa kyrkan*. - Skellefteå: Artos & Norma bokförlag. - 978 91 7580 7911; s. 41-54.

Edgardh, Ninna, 2019. Liturgins grammatik i nordisk kontext. Ingår i: *Gudstjänstens mening*. - Skellefteå: Artos & Norma. - 9789177771128; s. 65-80.

Gustavsson, Caroline, 2016. Ett pedagogiskt perspektiv på Svenska kyrkans gudstjänst. Ingår i: *Svensk kyrkotidning*. - 0346-2153; :2, s. 47–50.

Johannesson, Karin, 2009. Brudar, kosmonauter, riddare och sportfantaster: Tro, gudstjänst och vardagsliv i Svenska kyrkans konfirmandverksamhet. Ingår i: *Gudstjänst och vardag*. - Skellefteå: Artos & Norma; s. 109-134. Bokkapitel.

Johansson, Britt-Inger, 2018. Gudstjänstrum. Ingår i: *Kristen gudstjänst*. - Skellefteå: Artos & Norma bokförlag. - 9789177770602; s. 219-240.

Jonsson, Åke (redaktör/utgivare), Camnerin, Sofia, Högscolektor, 1971- (redaktör/utgivare), Fahlgren, Sune, Docent, 1952- (redaktör/utgivare) *Motstånd och förvandling: gudstjänst på självförverkligandets marknad*. Örebro : Marcus, 2015 Svenska 168s. Serie: Tro & Liv. Skriftserie, 1403-2856.

Jullander, Sverker 2012. Gregoriansk sång i svensk gudstjänst: Historiska och aktuella perspektiv. Ingår i: *Kyrkomusik*. - Skellefteå: Artos & Norma bokförlag. ; , s. 57-84.

Lockneus, Elin, 2021. Med skärmen som kyrkfönster: Digitalt migrerande liturgiska praktiker Stockholm: Libris, 2021. Ingår i: *Corona och kyrkorna*. - Stockholm: Libris. - 9789173879293, s. 183-204.

Lundblad, Jonas, Sjöberg, Johan-Magnus 2013. Musikens teologi och det gåtfulla folkets identitet Svensk kyrkotidning AB, 2013. Ingår i: *Svensk Kyrkotidning* - 0346-2153; 2013:21, s. 420-423.

Modéus, Fredrik 2015. *Gudstjänstgemenskap i folkkyrkan. Ett studium av gudstjänstgemenskapens identitet och ställning i Svenska kyrkan*. Stockholm: Verbum.

Pettersson, Per, 2013. *Utmaningar för Svenska kyrkans identitet: När behovet av kyrkan ökar men söndagsgudstjänsterna minskar*. Karlstad: Karlstads stift.

Selander, Sven-Åke , Straarup, J (red), Winqvist Hollman, G (red), Att skapa gudstjänst: om sammanhangets betydelse i konfirmationsgudstjänsten. Ingår i: *Med livet som insats: konfirmandarbetet i Svenska kyrkan - konfirmandarbetet i Svenska kyrkan*. Svenska kyrkans forskningsråd; 1998:3, s. 131-148.

Sporre, Karin 2000. Genus, gudstjänst och ett nytt millenium: - frågor om helhet och förnyelse Ingår i: *Forskning om gudstjänst*. : Svenska kyrkans forskningsråd, Uppsala, s. 27-39.

Weman, Gunnar, 2006. *Nutida gudstjänst och medeltida kyrkorum: Förhållandet mellan det sena 1900-talets liturgireform och det medeltida gudstjänstrummet i Svenska kyrkan* Skellefteå: Artos Serie: Bibliotheca theologiae practicae, 0519-9859; 79.

Söksträng: gudstjänst AND erfarenhet

1 sökträff

Rubin, Lars 2000. *Engagemang i Lutherhjälpen: studier av motiv och drivkrafter hos frivilligt aktiva*. Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv. Serie: Bibliotheca Historico-Ecclesiastica Lundensis, 0346-5438.

Söksträng: gudstjänst AND erfarenhet AND delaktighet

0 sökträffar

Söksträng: gudstjänst AND barn OR unga

3097 söksvar

Sökningen ger ett mycket skiftande innehåll. Angivet utifrån "relevans" finner jag högst upp i listan.

Karlsson, Maria, & Hedemark, Åse, 2016. *Unga läsare: Läsning, normer och demokrati*. Möklinta: Gidlunds förlag,

Utifrån en sökning där "nyast" anges först finner jag:

Alfredsson Ågren, Kristin, 2021. *Internet och delaktighet: Hur unga med intellektuell funktionsnedsättning använder internet* Linköping: Linköping University Electronic Press.

Söksträng: gudstjänst AND upplevelse

0 söksvar

Söksträng: liturgi AND gudstjänst

25 sökvar

Borgehammar, Stephan (red), Fahlgren, Sune (red), Edgardh, Ninna (red), *Gudstjänstens mening*. Skellefteå: Artos & Norma, 2019. Serie: Svenskt Gudstjänstliv, 2001-5828 0280-9133 Serie: Årsbok för svenskt gudstjänstliv, 0280-9133; 94.

Edgardh, Ninna, 2010. *Gudstjänst i tiden: Gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968-2008*. Lund: Arcus förlag. Serie: Forskning för kyrkan, 1652-8581; 12.

Edgardh, Ninna, 2016. Gudstjänst i tiden: - ekumenik, uppståndelsehopp och en kyrka som söker sin kropp. Ingår i: *Svensk kyrkotidning*. - 0346-2153; 112:12, s. 380-384.

Lundblad, Jonas, (red), Borgehammar, Stephan (red) 2012. *Kyrkomusik - ett tema med variationer: Årsbok för Svenskt Gudstjänstliv 87*. Skellefteå: Artos & Norma bokförlag. Serie: *Årsbok för Svenskt Gudstjänstliv*, 2001-5828; 87.

Rubenson, Karin, *Karnevalsk gudstjänst: Barns plats i kyrkans liturgi*. Uppsala: Teologiska institutionen, Uppsala universitet, 2021.